

DOWN TO earth

milieu | mensen | meningen

 milieudefensie
anders kijken, anders kiezen

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 6 | juni 2015

29

Laatste ronde voor TTIP

KLIMAATZAAK

**Urgenda daagt
de staat**

BURGERINITIATIEVEN

**Van Stop Fout Vlees tot
kernwapenverbod**

RENÉ TEN BOS

**"We moeten wateriger
leren denken"**

Onzichtbaar onder de stad

Dit is *Harmonia axyridis*. Wij noemen 'm Aziatisch lieveheersbeestje, in Groot-Brittannië heet-ie *harlequin ladybird*, een buitengewoon groot lieveheersbeestje dat tussen de nul en 22 stippen kan hebben en in allerlei kleuren voorkomt. Helaas, hoe mooi ook, het is een extreem invasieve soort. Groot-Brittannië ondervindt op dit moment een enorm snelle invasie van deze *harlequins*, met huizen die vergeven zijn van de beestjes. Elders in Europa en op de wereld ontstaat hetzelfde probleem. De lieveheersbeestjes vinden elkaars eitjes lekker, maar die van deze kever bevatten een parasitaire schimmel waar inheemse lieveheersbeestjes binnen twee weken van sterven. De harlequin eet ondertussen vrolijk door aan de eitjes van andere soorten. Zo wordt de balans enorm verstoord, met nog onvoorziene ecologische gevolgen. Daarnaast hebben inheemse lieveheersbeestjes een voorkeur voor groen, en de Aziatische juist voor gebouwde omgeving. Toenemende verstedelijking zorgt ervoor dat deze kever hier prima kan overwinteren. De enige plekken waar inheemse soorten nog veilig lijken te zijn, zijn naaldbossen. Hoe komen we aan dit probleem, eigenlijk? Het Aziatische lieveheersbeestje is hier terechtgekomen omdat ze in de tuinbouw als natuurlijke bestrijder werden ingezet.

Tekst: Anemarie Opmeer. Beeld: Frank Hecker / Alamy

1. Manuel Beterams, *recensie*. 2. Ronella Bleijenburg, *freelancer*. 3. Vincent Bijlo, *column*. 4. Michiel Bussink, *column Recept, freelancer*. 5. Kris de Decker, *column Lowtech*. 6. Merel van Goor-den Held, *Onder Vuur*. 7. Renée Gubbels, *illustraties*. 8. Freek Kallenberg, *redactie*. 9. Wendy Koops, *redactie*. 10. Evelien Matthijssen, *column Green Evelien*. 11. Annemarie Opmeer, *hoofredactie*. 12. Marjan Peters, *art-direction en vormgeving*. 13. Bas van der Schot, *cartoon*. 14. Thomas van Slobbe, *column*. 15. Myrthe Verweij, *kort internationaal*. 16. Dinand van der Wal, *fotografie*. 17. Hans Wetzels, *freelancer*.

8 “Maak van fair trade een publiek probleem”

Consumenten kunnen niet bij iedere aankoop gaan uitzoeken of er lijden op afstand aan verbonden is. Dat vindt Wouter Mensink, filosoof en schrijver van *Kun je een betere wereld kopen?*

18 Hoe succesvol is het burgerinitiatief?

Foto: Nico Jankowski

28 Documentaire *The True Cost* over vuile kleding

Mode is de op één na meest vervuilende industrie. Voordat kleding voor afbraakprijzen in de winkels ligt, maar ook nadat het is afgedankt, brengt *fastfashion* mens en milieu vreselijk veel schade toe.

32 Klimaatzaak

Urgenda sleepte de Nederlandse overheid voor de rechter omdat ze het nalaat een goed klimaatbeleid te voeren. Ook in andere landen wordt het recht gebruikt om milieubeleid af te dwingen.

Tekst Wendy Koops Beeld Dinand van der Wal

23 De Activist Internationale bloedbroeders

Geen tijd om achterover te leunen, altijd nét dat extra tandje erbij. De coördinatoren van Friends of the Earth International (FoEI) zijn volledig gefocust op die stip op de horizon: een rechtvaardige, leefbare wereld. FoEI is de overkoepelende organisatie van 75 internationale milieuorganisaties, waarbij ook Milieudefensie is aangesloten. Onlangs waren hun coördinatoren in Nederland. Wij spraken Lucy Cadena uit Engeland, coördinator voor het programma ‘klimaatrechtvaardigheid en energie’, Isaac Rojas uit Costa Rica voor ‘bossen en biodiversiteit’ en Lucia Orteza uit Brazilië voor ‘economische rechtvaardigheid in verzet tegen neoliberalisme’.

22 Verkooppraatjes over TTIP

Kijk mee hoe een omstreden vrijhandelsverdrag aan de burger verkocht wordt. Over gelekte e-mails, dubbele petten en de onzin van 545 euro per gezin per jaar erbij.

en verder

06	Brieven
06	Schot
07	Onder Vuur: Hormoonverstoorders
07	Vooraf
09	Commentaar
10	Korte berichten
12	Van het web
13	Vincent Bijlo
36	Green Evelien: Shampoovrij
38	Recensie: Honger
39	Media: The Last Wolf
41	Recept: Food From the Hood
42	Consument
43	Lowtech: Batterij voor zonnepanelen?
44	Oproepen en agenda
45	Slobbe: Van de kaart

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Biomassa

Ik hoop dat het onderwerp biomassa nog vaak terugkomt in *Down to Earth*. Het gaat hierbij namelijk om nog veel meer dan de noodzaak om geen bossen meer te kappen. Zo is bijvoorbeeld de bosgrond en het ‘houtafval’ van niet minder belang voor de instandhouding van bos en de daartoe behorende biodiversiteit. Eeuwenlang was het behoud van bos voor wat de mens betreft toevertrouwd aan de bevolking die erin, of erbij woonde. De koloniale tijd heeft echter, bijvoorbeeld in Afrika, vormen van exploitatie meegebracht, waarbij niemand meer in die mate voor het bos verantwoordelijk was en kon zijn. Met die erfenis moeten wij het zien te doen. Ook landbouwgrond heeft biomassa nodig. De periodiek beperkte voorraad ‘oogstafval’ is hier evenmin ‘afval’, maar

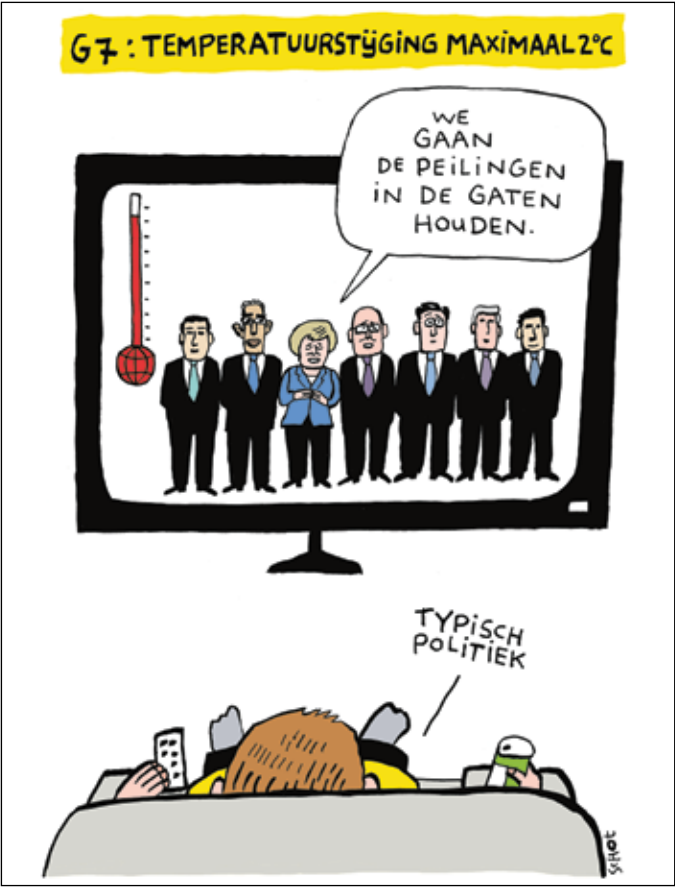
kan de bodem van bedekking (vochtbehoud), structuur (humus) en voedingsstoffen voorzien. Grootschalige productie en toepassing van kunstmest zorgen daarentegen voor veel uitstoot van broeikasgassen, iets wat grondbedekking en een flinke humuslaag juist tegengaan. Kortom: biomassa lijkt, zeker in deze eeuw, geen eerste keus om te verbranden. En al helemaal niet in een kolencentrale!

Anke Korteweg, Groningen

Geld is een ding

Willem Hoogendijk gaat ervanuit dat kapitalisme een gedrag en instelling vraagt van flink gebruik van ellebogen (Brieven #28). Waar de geldeconomie opkomt, verandert de mens, volgens hem, en worden gemeenschapsmensen elkaar concurrerende individuen. Het geld zou de oorzaak zijn. Ik ben van mening dat geld een ding is en als zodanig niet iets, al helemaal niet een mens, kan besturen. Als een mens zich anders gaat gedragen onder invloed van geld, dan doet hij/zij dat zelf en niet het geld. Misschien is het wel zo dat de ene mens door de andere beïnvloed kan worden om zich financieel anders te gaan gedragen, maar dan nog is het niet het geld dat die invloed heeft, maar de ene mens op de andere. Bijvoorbeeld in het eenvoudige geval dat ik net zo’n mooie auto zou gaan kopen als mijn buurvrouw, dan is dat wel mijn beslissing en niet die van mijn portemonnee. Mijn overtuiging is dat er vele goede systemen zijn, maar de mensen die het uitvoeren zijn cruciaal wat betreft de resultaten. Een mooi voorbeeld vind ik nu de reacties op de wet over de opvang van illegale mensen. Zelfs met deze wet in de hand kan het in de praktijk goed gaan, als er maatwerk wordt geleverd, afgestemd op de mensen over wie het gaat. Maar de uitvoering kan ook onmenselijk worden, als er helemaal niet naar deze mensen persoonlijk wordt geluisterd en gekeken. Misschien is dit een ouderwetse opvatting, niet alles wat eerder gedacht is, is verkeerd.

Petra Knibbe, Hoorn

Vrijhandel

“Laatste ronde voor TTIP”, staat er op de cover van dit zomer-nummer. De bokshandschoenen suggereren dat het tijdens de onderhandelingen over dit omstreden vrijhandelsakkoord om een gevecht gaat tussen de VS en de Europese Unie. Wie beter kijkt ziet dat de bokshandschoenen samen een paar vormen; de twee economische grootmachten gaan het gevecht aan met de rest van de wereld. Inzet: de economische en daarmee politieke hegemonie van deze wereld. Landen en werelddelen bezetten doe je als beschaafd land immers bij voorkeur niet meer met militaire middelen, maar met een internationaal opererend bedrijfsleven dat ervoor zorgt dat de schaarse hulpbronnen en overvloedige revenuen jouw kant op stromen.

TTIP is, zo blijkt uit het coverartikel (pag. 22) eerder een politiek project van een trans-Atlantische neoliberale handelselite, dan een economische verdrag dat nu aan de Europese burger wordt verkocht. Als ideologisch sausje dient de gedachte dat dat vrijhandel per definitie goed is, dat het banen en welvaart brengt. En er is altijd wel een economisch onderzoeksbureau te vinden dat deze stelling wil onderbouwen, zeker als de Europese Commissie hiervoor fors betaalt.

Economen houden er van de toekomst te voorspellen – al zitten ze er vaak naast – maar zouden wat vaker naar de geschiedenis moeten kijken. Want Europa en de Verenigde Staten zijn juist rijk geworden *dankzij* protectionistische maatregelen. Toen zij eenmaal rijk waren, moesten de grenzen open. Voor de overheersende economie is het nu eenmaal vervelend als een ander land de handelsmogelijkheden beperkt, dus werd protectionisme beschouwd als iets slechts. Sindsdien is de vrije markt heilig.

Deze dubbele moraal is allesbehalve nieuw. Organisatiedeskundige en filosoof René ten Bos (pag. 14) wijst er op dat vier eeuwen geleden de roemruchtige VOC al de rechtsgeleerde Hugo de Groot inhuurde om – met veel rechtsfilosofische argumenten – de stelling te verdedigen dat de wereldzeeën een vrije ruimte zijn waarover handelsschepen vrij en zonder belemmeringen moeten kunnen varen. Een mooie gedachte, maar op het moment dat er olie of andere waardevolle grondstoffen in de zee of zeebodem worden gevonden, staan deze verdedigers van de vrije handel vooraan om het exclusieve recht te claimen deze schatten te winnen. Met uitsluiting van anderen.

Geen grens voor jou, wel grenzen voor anderen, dat is de logica van de vrije markteconomie. Gelukkig nemen steeds minder Europeanen en mensen elders op de wereld genoegen met deze retoriek. Om mensen en natuur te beschermen moeten gemeenschappen en staten hun waarden en normen kunnen opleggen aan de markt en niet andersom. Daarom: stop TTIP!

Freek Kallenberg, redacteur

Onder Vuur

Zembla v.s. Levensmiddelen-industrie

Veel producten die we dagelijks gebruiken bevatten hormoonverstorende stoffen, waaronder bisfenol A (BPA). Dit is vooral voor kwetsbare groepen zoals zwangere vrouwen en baby’s gevaarlijk, volgens de uitzending *Hormoonverstoorders van Zembla*. Frankrijk heeft het gebruik van BPA verboden en in Denemarken worden zwangere vrouwen er voor gewaarschuwd. We vroegen Philip den Ouden, directeur van de Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie (FNLI), om een reactie.

“Zembla besteedde aandacht aan BPA, dat onder andere aan de binnenkant van blikjes als bescherm laag gebruikt wordt. De Europese Autoriteit voor Voedselveiligheid (EFSA) concludeerde begin dit jaar nog dat blootstelling aan BPA via verpakkingen geen gezondheidsrisico met zich meebrengt voor consumenten. FNLI zag daarom geen rol voor de levensmiddelenindustrie weggelegd in een uitzending over hormoonverstorende stoffen. Wel hebben we schriftelijk vragen van Zembla beantwoord.”

Volgens Zembla was EFSA tot een heel andere conclusie gekomen wanneer ze de nu ontbrekende 91 relevante studies in het onderzoek had meegenomen. “EFSA hanteert een systeem waaraan alle wetenschappelijke studies worden getoetst voor ze in hun eigen onderzoeken worden meegenomen. In de toetsing wordt bijvoorbeeld nagegaan of de proefopzet wel goed is. De 91 studies waar Zembla naar verwijst hebben deze toetsing kennelijk niet doorstaan.”

Maar waarom komt Frankrijk dan nu met dit verbod? “Dat is een politieke aangelegenheid, want het verbod kent geen wetenschappelijke onderbouwing. Wij volgen de Europese regels. Dit verbod is daarmee in strijd en we hebben daarom de Nederlandse overheid opgeroepen om samen met de Europese commissie de Franse overheid tot de orde te roepen en het verbod per direct te schrappen.”

Een dag na de uitzending nam de Tweede Kamer een motie aan om hormoonverstorende stoffen zo snel mogelijk van de markt te halen, hoe is dat voor FNLI? “Dit gaat niet over BPA, de veiligheid daarvan bij de huidige blootstelling is immers vastgesteld.”

Wat als het uiteindelijk wél schadelijk blijkt te zijn? “We gaan uit van de algemeen aanvaarde wetenschap. Die wijst uit dat de totale blootstelling aan BPA onder de vastgestelde veiligheidsgrens blijft.”

En gewoon weer ouderwets wekken? “Dat is niet ideaal omdat er door langdurige verhitting voedingsstoffen bij verloren gaan. Daarbij zit BPA in meer toepassingen dan alleen blik. Er is geen universeel alternatief dat de verschillende toepassingen van BPA kan vervangen.”

Tekst Merel van Goor den Held

Dat vindt Wouter Mensink, filosoof en schrijver van Kun je een betere wereld kopen? Tekst Freek Kallenberg Beeld Patrick Post

“Maak van fair trade een publiek probleem”

Kun je een betere wereld kopen? Zo heet het eerste boek van filosoof Wouter Mensink. We gaan ervan uit dat het een oplossing is voor wereldproblemen om als consument je geld aan de juiste producten uit te geven. Maar Mensink neemt dat niet als vanzelfsprekend aan. Het is bijvoorbeeld al ondoenlijk om als consument volledig geïnformeerd te zijn over al het lijden op afstand in elk product. Is er misschien een betere manier? Mensink neemt ons mee op reis om te onderzoeken wat de relatie is van de consument met een fairtrade-product, op welke ideeën die gebaseerd is en wat er gebeurt als je door een andere lens kijkt. Per hoofdstuk geeft hij ons een filosoof als reisleader. Met behulp van denkers als Bruno Latour, Luc Boltanski, John Dewey, Michel Foucault en Peter Sloterdijk vormen zich nieuwe ideeën. Consumentencollectieven, debat in de media, wat betekent het om uitbuiting te zien als iets breder dan waar jijzelf je geld aan uitgeeft? Fair trade, kortom, zegt hij, is geen individuele, maar een publieke zaak.

Druk zetten met consumentencollectieven, is dat geen verkapt manier om de verantwoordelijkheid opnieuw bij de consument te leggen?
“‘Collectief’ heeft een beetje een vieze bijmaak, het is niet hip. En mensen

denken aan kleinschalige burgerinitiatieven. Wat je nu ziet met de participatiemaatschappij is dat *bottom-up*-initiatieven soms ontstaan omdat het moet, want instanties laten het afweten, terwijl als mensen het doen terwijl het niet verplicht is, ze daar heel gelukkig van worden. Er is niets mis met *bottom-up*-initiatieven. Die zijn erg nodig. Maar dat is niet alleen wat ik met ‘collectieven’ bedoel. Ik heb het net zo goed over afspraken tussen supermarktbesturen. En de overheid is, als het goed is, ook een collectieve afspiegeling van ons allemaal. Alle *top-down* georganiseerd

de structuren bestaan uit mensen. Er zijn veel manieren om verantwoordelijkheid te nemen; niet alleen in je rol als consument. Het gaat erom dat de discussie de individuele keuze overstijgt, over het publiek maken van de consequenties van bepaalde keuzes.”

Moeten we fair trade eigenlijk wel willen? Of ben je dan het onduurzame systeem van wereldhandel iets minder slecht aan het maken?

“Als je duurzaam wilt consumeren, zijn er veel dingen die elkaar tegenspreken. Wat vind je belangrijker: ontwikkeling stimuleren in het mondiale Zuiden, of CO₂-reductie? Laatst zag ik fair trade sinaasappelsap. Daar was ik even verbaasd over. Wat blijkt: die sinaasappels komen van gecertificeerde plantages in Brazilië en Ghana. Maar is dat dan beter dan ‘gewone’ sinaasappelsap waarvoor het fruit gewoon uit Spanje komt? Wat dat betreft vind ik het jammer dat ik geen hoofdstuk heb geschreven aan de hand van ideeën van Slavoj Žižek, de Sloveense filosoof, die pas in de Westerkerk in Amsterdam optrad. Hij heeft het over wat het betekent om niet mee te doen aan een systeem. Frambozen in de winter is lang nog heel vreemd geweest, omdat ze hier vandaan komen en hier niet groeien in de winter, maar niemand vindt het raar dat we bananen eten of koffie drinken, terwijl die altijd van de andere kant van de wereldbol komen. Dat we die dingen zo normaal vinden is onlosmakelijk verbonden met het systeem van wereldhandel. We vergeten dat het in de winter dus niet alleen een keus is tussen foute frambozen en fair trade frambozen, maar tussen frambozen en géén frambozen.”

In je boek stel je dat het stoppen van het aanbod ook de vraag stopt. Zou je collectieven aanraden expres zulke keuzes te elimineren?

“Het is in ieder geval een interessante vraag. Moet er altijd keuzevrijheid zijn? Waarom vindt een Autoriteit Consument en Markt dat mensen recht hebben op een keuze tussen goed en slecht? Maar ik weet ook dat als je die keuze elimineert dat leven dan heel veel duurder wordt en dat is weer een nieuw probleem. Onder het fair trade vraagstuk ligt een enorm ongelijkheidsprobleem; de kosten van internationale handel worden altijd afgewenteld op een partij in het handelssysteem: de producent of de consument.”

Als je andere filosofen had gekozen, was er dan een ander idee boven komen drijven?

“Ja, waarschijnlijk wel. Habermas had voor de hand gelegen, Žižek noemde ik al. Ik was zelf voor dit boek ook niet zozeer geïnteresseerd in de oplossing voor uitbuiting, maar om te onderzoeken hoe je je tot een systeem moet verhouden dat op uitbuiting draait. En wat het zou betekenen als iedereen daarover zou nadenken.”

Doen we dat te weinig?

“Ja, dat doen we toch echt verrassend weinig. Mensen willen graag horen hoe ze iets moeten oplossen, maar eerst is het belangrijk over je rol na te denken. Ik wil mensen stimuleren te reflecteren op wat hun relatie is tot een systeem voor ze het proberen te veranderen.” □

Commentaar

Lenen voor Groningen

Is gas duurzame energie? Je zou het denken als je Minister Henk Kamp hoort. De problemen met gaswinning in Groningen wil hij de komende zes jaar oplossen met geld uit de ‘begrotingsreserves duurzame energie’. Bijna 400 miljoen euro voor bodemonderzoek, Staatstoezicht op de Mijnen, en huizenversterking in het aardbevingsgebied. Dat geld, beste mensen, hebben wij zelf opgehoest. Met de Opslag Duurzame Energie. Er was wel wat te doen over die opslag op de energierekening, toen die in 2013 ingevoerd werd. Startend op 9 euro per jaar, loopt het op tot 237 euro per jaar in 2023. Wat krijgen we daarvoor terug? Nou, die begrotingsreserves dus, die worden uitgegeven via onder andere de regeling Stimulering Duurzame Energieproductie SDE. Elsevier schreef eind 2014 over de opslag: “Door kritisch te blijven kijken naar de prijzen die uw energieleverancier u in rekening brengt en door energiezuinige apparaten te kopen, is veel geld te besparen, maar de extra 200 euro per jaar die door al die windmolens bij uw energierekening komt, is daar waarschijnlijk niet volledig mee te compenseren.” Die verrekte windmolens ook! Zonnepanelen, zo rekende het weekblad voor, zijn wel een zinnige investering. Toch jammer dat de SDE+ regeling niet meer voor particulieren geldt, maar alleen voor energiebedrijven. Anders kon je uit het fonds voor duurzame energie, nou ja, je duurzame energie financieren. Henk Kamp krijgt nu de wind van voren. Schandalig, noemen zijn medepolitici het ‘plunderen van de begrotingsreserves’, zonder garanties dat zijn opvolger dit geld terug zal storten. Kamp’s woordvoerder laat weten dat het echter gaat om ‘tijdelijke financiering van andere zaken, waaronder de maatregelen in Groningen’ – écht iets anders. Lenen van de toekomst ten gunste van fossiel. Kán écht niet, vinden we allemaal ineens. Terecht. Maar ondertussen hebben we een regeling die transitie frustreert. Die fossiele energiebedrijven betaalt voor groene stroomproductie, terwijl particulieren hen ook betalen als ze terugleveren aan het net. Ergens een windpark plaatsen lukt nauwelijks, laat staan als je geen energiebedrijf bent. Het Energieakkoord is een soap. Urgenda daagt de staat vanwege uitblijvende maatregelen tegen klimaatverandering. “De duurzaamheidsagenda van het kabinet zal er niet door worden geraakt,” sust Kamp. Misschien heeft hij gelijk. Want we hebben boter op ons hoofd als we denken dat we met die begrotingsreserves anders wél echt iets tegen klimaatverandering aan het doen zijn.

Annemarie Opmeer, hoofdredacteur

NEDERLAND

Statiegeld: slag om de consument

Binnenkort weer op de politieke agenda: mag het statiegeld worden afgeschaft? De verpak- kingsindustrie en veel supermarkten willen dat graag. Staatssecretaris Mansveld kan er toe- stemming voor geven, als bedrijven aan een aantal voorwaarden voldoen. Milieuorganisaties willen de statiegeldregeling juist graag uitbrei- den naar kleine petflesjes. Dankzij statiegeld wordt het pet als ‘schone stroom’ ingezameld en kan het hoogwaardig hergebruikt worden. De verpakingsindustrie zet alle zeilen bij om te lobbyen voor afschaffing van het statiegeld. Ze heeft PR-bureau Burson Marsteller in de arm genomen, dat eerder brandjes bluste voor Union Carbide (Bhopal), de tabaksindustrie en

overheden die grof geweld tegen de eigen bur- gers gebruikten. De PR-firma (slogan: *Percep- tion is reality*) verbond aan een enquête van TNS-NIPO de conclusie dat een ruime meerder- heid van de Nederlanders vóór afschaffing van het statiegeld zou zijn. De vraagstelling in dat onderzoek was nogal sturend. “Dit is het zo- veelste voorbeeld van stelselmatige misleiding via studies die zijn gekocht met het geld van belanghebbende bedrijven”, reageert Robbert van Duin van RecyclingNetwerk. Met een eer- lijke vraagstelling wil juist een meerderheid van de Nederlanders het statiegeldsysteem behou- den. Dat blijkt uit opinieonderzoek van consumentenprogramma *Radar*.

NEDERLAND

Keien voor vissenparadijs

Greenpeace heeft opnieuw grote zwerfkeien afgezonken op de Klaverbank, in de Noordzee. Het Natura2000-gebied is beschadigd door sleepnetvisserij en zou door de overheid beschermd moeten worden. Er ligt nu al vier jaar een plan voor herstel, maar dat is nog steeds niet uitgevoerd. Vandaar dat de milieuorganisatie zelf het initiatief neemt. De stenen komen van nature in het gebied voor. Ze hebben ook een belangrijke ecologische functie: op stenen, kiezels en grind leven veel planten en dieren. Het is de tweede keer dat Greenpeace op de Klaverbank zwerfkeien neerlegt. In 2011 gebeurde het ook, tot onvrede van de visserijsector en de over- heid, die Greenpeace een dwangsom oplegde. Ten onrechte, oordeelde de Raad van State later.

Nederland: 74 van 200 onderschepte brillaanmannen zijn onlangs gerepatrieerd naar Brits-Guyana, de rest overleed aan gevolgen van hun oorspronkelijke smokkeltransport in 2013 **+++ Milieudefensie** voegt zich bij gemeente Utrecht in rechtszaak om milieuzones te verdedigen en oude diesels uit de binnenstad te weren **+++ Servië:** Doden door luchtvervuiling van o.a. kolencentrales kosten het land 5 miljard euro per jaar **+++ Aruba:** Eerste van reeks buurthuizen op 100 procent eigen zonne-energie geopend **+++ Mongolië:** Deal van 5.4 miljard dollar met mijnbouw-gigant Rio Tinto over exploitatie Oyu Tolgoi koper- en goudmijn **+++ Myanmar:** Loodmijn tijdelijk

ZUID-AFRIKA

Protest tegen Thabametsi kolen- centrale

Milieuorganisaties willen dat de Franse multinational Engie (voorheen GDF Suez), voor een derde in handen van de Franse staat, afziet van de bouw van een kolen- centrale. De Thabametsi-centrale met een vermogen van 1200 Megawatt zou in een ecologisch kwetsbaar gebied in de provin- cie Limpopo komen. Tegen de Franse cen- trale werd tegelijkertijd in Johannesburg en Parijs gedemonstreerd door Earthlife en Young Friends of the Earth. “De nieuwe centrale wordt een klimaatbom voor Zuid- Afrika”, stelt Makoma Lekalakala van Earth- life. “We willen dat de Franse overheid des- investeert uit kolen in Zuid-Afrika. In plaats daarvan moet ze hernieuwbare energie- projecten steunen die door gemeenschap- pen zelf worden geleid.” Bron: Earthlife, Friends of the Earth

EU

Adviesgroep vol schaliegaslobby

In Brussel is de schaliegaslobby intussen onverminderd actief. Lobbywaakhond Corporate Europe Observatory waarschuwt dat een nieuw ingestelde ‘adviesgroep’ voor de Europese Commissie wel erg veel banden heeft met de schaliegasindustrie. De advies- groep moet adviseren welke boortechniek het ‘meest aantrekkelijk’ is. Bijna de helft van de leden werkt direct voor de schaliegas industrie en nog eens een derde heeft er financiële banden mee. Minder dan 10 procent van de leden vertegenwoordigt burgers van de EU. De Poolse voorzitter van de adviesgroep zei onlangs in een interview dat de zorgen over milieuschade door schaliegaswinning niet overdreven moeten worden. Dat zou maar leiden tot onnodige extra regels en kosten.

Foto: Pierre Crom/Milieudefensie

WERELD

Meer milieuactivisten vermoord

In 2014 werden minstens 116 milieuactivisten vermoord (tegenover 95 in 2013). Bijna de helft maakte deel uit van inheemse gemeen- schappen die zich verzetten tegen stuwdam- men, mijnbouw en agribusiness. Dat conclu- deren onderzoekers van Global Witness in hun rapport *How many more?*. Ze benadruk- ken dat het werkelijke aantal omgebrachte milieuactivisten waarschijnlijk veel hoger is. Veel van de moorden vonden plaats in afge- legen dorpen waar de media niet komen en waar de gemeenschap geen communicatie- middelen naar de buitenwereld heeft. “Wereldwijd worden milieuverdedigers bij klaar daglicht doodgeschoten, ontvoerd, bedreigd of als terrorist berecht omdat ze zogenaamd ‘ontwikkeling’ in de weg zouden staan”, zegt Billy Kyte van Global Witness. “De werkelijke daders achter deze misdaden, een machtig verbond van bedrijven en auto- riteiten, komen ongestraft weg.” De geheim- zinnigheid rond deals over mijnbouwprojec- ten en stuwdammen moedigt volgens Global Witness geweld tegen milieuactivisten aan.

POLEN

Koper-zilvermijn tijdelijk dicht na protest

Vijf doden en tweehonderd gewonden vielen er onlangs bij protesten tegen de Tía María koper- en zilvermijn in Peru. Dat bericht de nieuwssite TelesurTV.net. Boeren en vakbonden willen dat het Amerikaans-Mexicaanse bedrijf Southern Copper de mijn sluit, om vervuiling te voorkomen. Volgens de betogers is de politie zeer repressief en gewelddadig opgetreden. Nadat bij de protesten een agent omkwam heeft president Humala het leger gestuurd om de orde te herstellen. Het mijnbouwproject

werd tijdelijk stilgelegd en inmiddels is ook de noodtoestand afgekondigd in het gebied. Een econoom van de ngo Citizens Proposal stelt dat de mijn economisch nauwelijks iets bijdraagt en vooral gepusht wordt door elites van zakenlieden. “Wij gaan door met ons pro- test. Wij willen deze mijn van het corrupte Southern Copper niet”, zegt een actievoerder tegen TelesurTV. “De regering verdedigt alleen multinationals. De politiek gaat tegen de burgers in.”

DENEMARKEN

Total stopt met schaliegasconcessie

De Franse energiereus Total geeft een van haar twee schaliegas-concessies in Denemarken op. De concessie bevat te weinig gas. Total gaat wel door met boringen in Jutland. Daar kreeg het bedrijf eerder te maken met een verplichte stop vanwege over- treding van milieuregels, schrijft Reuters.

stilgelegd op verzoek van dorpelingen en het leger, vanwege vervuiling enige bron van water in de omgeving **+++ Frankrijk:** Parlement verbiedt supermarkten om onverkocht voedsel te vernietigen **+++ Verzekeraar AXA** doet half miljard euro aan kolenaandelen van de hand **+++ Mali:** Informele ‘guerilla gardening’ op gekraakt land in opkomst als overlevingsstrategie **+++ Zuid-Afrika:** Energiebedrijf Eskom heeft geen geld meer om milieu-effectrapportage voor nieuwe kerncentrale af te ronden **+++ Egypte:** Nijldelta ernstig vervuild door dumpen afval, ondanks verzekering van autoriteiten dat de drinkwaterkwaliteit in orde is **+++**

Kort | Van onze website

Samenstelling Annemarie Opmeer *Down to Earth* publiceert nog veel meer dan je misschien denkt. Onze website is geheel vernieuwd en staat vol stukken die niet in het magazine verschijnen. Hier lichten we er een paar uit, maar er staat nog veel meer op **downtoearthmagazine.nl**. **Klik!**

Milieu

Technologie en activisme – deel 2

Door: Myrthe Verweij | Lengte: 1300 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/digitale-survival-in-het-surveillancetijdperk

De milieubeweging maakt gretig gebruik van nieuwe technologie. Wat zijn de mogelijkheden en gevaren? In *Down to Earth* #28 behandelden we drones. Nu online: hoe kun je slim omgaan met smartphones en het delen van gegevens via de cloud? Experts van Bits of Freedom en Aspiration Technology aan het woord. Binnenkort volgt ook deel 3 over open source.

Theater

Sicco Mansholt

Door: Wendy Koops | Lengte: 800 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/sicco-mansholt-het-moet-radicaal-anders

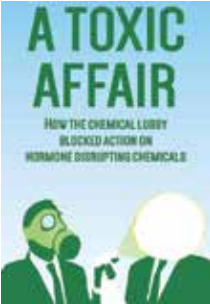
In 1972 pleit eurocommissaris van landbouw Sicco Mansholt in een brandbrief aan de EU-voorzitter voor radicale ecologische veranderingen. Het aangrijpende toneelstuk Mansholt laat zien hoe hij de rampzalige gevolgen van zijn beleid overziet en zich ontpopt tot profeet van nulgroei. Lees bij ons over dit theaterstuk, inclusief filmpjes.

Milieu

Gevaarlijke industrielobby

Door: Manuel Beterams | Lengte: 1400 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/industrielobby-leidt-tot-gevaar-voor-gezondheid-en-milieu

Onder druk van de industrie is het reguleren van hormoonverstorende stoffen, die kunnen leiden tot ernstige ziektes zoals kanker, uitgesteld. Daarbij maakte ze gebruik van allerhande vertragingstactieken en veel geld, en druk in het TTIP onderhandelproces. Deze uitkomst zet onze gezondheid op het spel. Dat blijkt uit het rapport *A toxic affair* waarin wordt blootgelegd hoezeer de lobby van de industrie is doorgedrongen tot de Europese politiek.

Down to Earth weekupdate

Foto: Alex Tarasiuk/Flickr cc

Door: Annemarie Opmeer
Radioactief lek dankzij verkeerd kattengrit, poepbus breekt snelheidsrecord, wandelpad voor eenden, 3D-printen met kaas. Jawel, milieu is leuk! Begin je weekend met de meest ironische nieuwsberichten, gekke wetenswaardigheden en grappige filmpjes, in de *Down to Earth* weekupdate.

Achtergrond

Ballade van het bodemleven

Door: Liesbeth Sluiter | Lengte: 2100 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/ballade-van-een-bodemleven-op-conferentie-bodem-anders

Jaarlijks verliezen we 10 tot 12 miljoen hectare vruchtbare grond door intensieve landbouw, veeteelt en kaalkap. Mede daarom hebben de VN hebben 2015 uitgeroepen tot Internationaal Jaar van de Bodem. Tijdens de tweedaagse conferentie Bodem Anders bogen 250 boeren en burgers, wetenschappers, beleidsmakers en een paar buitenlui zich over het dunne maar o zo essentiële laagje aarde dat onze planeet omhult. Met prachtige fotoportretten.

Foto: Liesbeth Sluiter

Interview

Hans Bruyninckx

Door: Han van de Wiel | Lengte: 1000 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/hans-bruyninckx-een-groene-economie-vereist-systeemveranderingen

Veertig jaar Europees milieubeleid is een succesverhaal, maar er zijn ook hardnekkige én nieuwe problemen die veranderingen op systeemniveau vragen. Zoals de ontwikkeling naar een circulaire economie. “Daarin is de EU niet sterk”. Een gesprek met Hans Bruyninckx, de baas van het Europees Milieu Agentschap.

Actueel

Kobalt uit Congo

Door: Myrthe Verweij | Lengte: 1200 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/kobalt-uit-congo-is-populair-smerig-en-valt-buiten-eu-voorstel-verantwoorde-mijnbouw

Foto: Fairphone

Gadgets, elektrisch rijden, accu’s voor thuis... De vraag naar kobalt wordt almaar groter. Een Europees wetsvoorstel voor verantwoorde mijnbouw rept echter met geen woord over kobalt en fabrikanten die het materiaal gebruiken geven geen thuis.

Bijlo belt...

... Greenpeace

“Greenpeace...”
“Dag, met Vincent Bijlo.”
“Ah, goed dat u belt meneer Bijlo. We wilden u wat vragen. U steunt ons belangrijke werk, heel veel dank daarvoor, maar zouden wij elke maand automatisch, het hoeft niet veel te zijn en u kunt het altijd schriftelijk opzeggen...”
“Nee, dat mag niet. Aan de hoorn wordt niet gekocht. Ik bel u, u mij niet. Ik wil iets weten over het rapport *Clicking Clean*.”
“Dan verbindt ik u door met de afdeling cybermilieu.”
“Hallo met Pippi!”
“Pippi, ben jij van cybermilieu?”
“Yep. *Clicking Clean* gaat het over he? Ga je cynische vragen stellen?”
“O nee Pippi, was ik niet van plan.”
“He, jammer, ik vind het namelijk zelf een klotenrapport.”
“Jij? Maar je werkt bij Greenpeace. Even voor de lezers, Pippi, jullie rapport *Clicking Clean* toont aan dat de CO₂-uitstoot gigantisch toeneemt door het explosief groeiende gebruik van videodiensten als YouTube, Netflix...”
“Yep. En daar balen wij enorm van. Stel je voor, ik heb keihard gewerkt de hele dag hier op het Greenpeacekantoor. Ik fiets ’s avonds 400 kilometer naar huis, vroeger deed ik dat met het vliegtuig maar dat gaat niet meer, nou, dan wil ik me wel eens ontspannen met een videotje, dat gaat dus nu niet meer zonder schuldgevoelens.”
“Maar Apple en Facebook zijn OK, toch?”
“Ja, die laten hun servers draaien op duurzaam opgewekte stroom. Maar ik ga niet de hele avond pianospelende katten zitten te liken en iTunes van Apple kost geld. Ik wil ook wel eens wat heftigers zien dan een loopeend met een mutsje.”
“Porno bedoel je?”
“Nee zeg, die pornoservers draaien op de smerigste stroom die er bestaat. Die wordt opgewekt in centrales waar ze gebruikte condooms verbranden. In een straal van 10 kilometer rond die centrales is geen dierlijk of plantaardig leven meer mogelijk. *Safe sex* leidt dus niet tot een beter milieu. Anyway, ik wil dus wel eens iets anders, maar dan klik ik tonnen CO₂ in de lucht. Ik kan natuurlijk naar de bioscoop gaan, maar dan ga ik met de auto, want ik ga hier ’s avonds niet alleen over straat, omdat er van die opgefokte types rondlopen die de hele dag al CO₂ hebben uitgestoten. Het is dus gewoon 1 grote *lose-lose*-situatie.”
“Maar wat moet er nu met het rapport gebeuren?”
“Ik zeg: Uitprinten, door de shredder en opstoken in biocentrales, dan maak je er groene stroom van, dat is nog eens cradle2cradle. Hoewel, even onder ons Bijlo, maar dit rapport is gemaakt met foute stroom.”
“Echt Pippi? Hoe kan dat nou?”
“Dat lees je in ons rapport *Fifty Shades Of Green*.”

Vincent Bijlo

Illustratie: Renée Gubbels

We zijn erdoor omringd en bestaan er zelf voor een groot deel uit. Het belang van water valt niet te ontkennen, toch gaan we er onverantwoordelijk mee om. In het prachtige boek *Water* gaat filosoof René ten

Bos op zoek naar de oorzaken van die onverschillige houding, die al begint bij de oude Grieken.

“Opmerkelijk genoeg begint de westerse filosofie met Thales van Milete, die water als de oergrond van alles zag”, vertelt Ten Bos in de woonkamer van zijn huis in Nijmegen. “Maar al snel daarna verdwijnt dit idee en wordt water gezien als een gevaar voor de mens, al vóór Plato. Herakleitos ziet de dood als totale onderdompeling van de ziel – in water. Volgens de Griekse filosofen kan alleen een droge ziel denken, omdat de herenen dan aangewakkerd worden door het vuur, door het zonlicht. Denken doe je hoog op de heuvel. Dat is heel wat anders dan denken in de haven.

Plato laat Socrates in het begin van *De republiek* letterlijk ‘afdalen’ naar de haven van Piraeus. De haven is dus *down under*, een *no-go-zone*. Socrates zou dat overigens nooit doen, want de haven is een besmettelijk

gebied, er komen vreemdelingen. Je kunt er de zuiverheid van de Griekse ziel niet handhaven. Plato vond daarom dat je alles op zee moet wantrouwen. Soldaten worden er laf omdat ze, anders dan op land, de mogelijkheid hebben om te ontsnappen. Vissen vond hij een laffe jachttechniek. Ze gooiden bedwelmende oliën in het water, waardoor je de vissen zo kon pakken. De jager daarentegen moest verschillende *skills* hebben, dat vond Plato heel belangrijk. Bovendien is de zee de plek van de goden, daar hoort de mens niet thuis.”

Deze houding van de oude Grieken verklaart onze onverschilligheid ten aanzien van de zee en water in het algemeen?

“Ja, de zee werd hierdoor altijd gezien als een a-historische plek, waarover geen verhalen te vertellen zijn. We kennen Michiel de Ruyter of piraten als Francis Drake, maar die verhalen gaan over stukjes land op zee, de boten. Nooit was er aandacht voor het water zelf. De zee laat geen sporen achter, die is oneindig en kun je daarmee van alles aandoen. Er dus ook van alles ingooien zonder dat je er problemen mee krijgt. Het is de plek waarvandaan nooit iets terugkomt. Pas eind 19de eeuw, met het verdwijnen van de

walvisvaart, krijgt men langzaamaan meer belangstelling voor de zee zelf en dient de oceanografie zich aan. Dan leren we over de samenstelling van het zeewater, over de mineralen die er in zitten, over stromingen. Waarom water weer sluit nadat een boot er doorheen gevaren is. Maar het besef dat de zee intrinsieke waarde heeft kom je pas heel laat tegen. Dat was voor mij een van de ontdekkingen tijdens het schrijven van dit boek.”

Waarom deze ommekeer?

“Dat begint altijd vanuit nutsoverwegingen. Men ontdekt dat de zee goud bevat. Dat stromingen belangrijk zijn voor scheepvaart en de visvangst. Dat het door golfstromen in New York ijzig koud kan zijn terwijl het op de hoogte van Rome ligt.”

Daarvoor was de zee alleen iets om overheen te varen?

“Ja, je kunt er veel gemakkelijker goederen over vervoeren en verhandelen dan over land. Er zijn geen grenzen, geen douaniers. Dit is heel belangrijk voor het ontstaan van de wereldhandel. Niet voor niks huurt de VOC Hugo de Groot in om deze *Mare Liberum*, het idee van de vrije zee, omkleed met alle- →

“De schade die aan de zee is toegebracht is niet te herstellen”

Volgens filosoof en organisatiedeskundige René ten Bos heeft men in de discussie over duurzaamheid geen besef en kennis van de realiteit. De toestand van de zeeën en oceanen stemmen hem niet vrolijk. Daarom schreef hij er een boek over waarin hij pleit voor een andere, waterige manier van denken. Tekst **Freek Kallenberg** Beeld **Dinand van der Wal**

→ maal rechtsfilosofische argumenten, te verdedigen. Na De Groot komen er wel discussies over territoriale wateren, maar de *Mare Liberum* blijft overeind. Op basis daarvan legitimeren IJsland en Japan nu nog steeds hun walvisvangst. Eigenlijk zeggen ze: niemand heeft er last van. Dat blijkt niet zo te zijn, de zee is niet onuitputtelijk. In ecologische kringen hoor je daarom steeds vaker pleidooien voor het idee van een *Mare Restrictum*. Maar het is moeilijk de zee te beheren. Je ziet wat er gebeurt nu de Noordelijke IJsee smelt. Alle aangrenzende landen – Rusland, Denemarken, Canada, Noorwegen en de VS – leggen direct hun claims neer. Er zit onder die zee van alles wat economische waarde heeft. De oliemaatschappijen staan al klaar, zie Shell dat er naar olie wil gaan boren. Ondanks al hun lippendienst aan de zorg om klimaatverandering en duurzaamheid.

Je hebt geen hoge dunk van het duurzaamheidsdenken, blijkt ook uit je boek. “Ik vind het een vorm van cynisme. Er zit een restauratiegedachte in: we brengen de toestand weer terug naar zoals hij was. Maar dat gaat niet gebeuren, de schade die aan de zee is toegebracht is niet te herstellen. Het gaat hooguit om het aftoppen van de schade, hij stijgt minder exponentieel. Die boodschap is echter gespeend van ieder optimisme, dat vinden de duurzaamheidsdenkers niet leuk. Daar heerst een optimistische *Yes-we-can!*-mentaliteit. Ik vind het mijn taak om dat soort mentaliteit te demystificeren en niet om mensen een vals optimisme te geven. Cynisme is ook een totaal gebrek aan bescheidenheid, dat zie je terug bij duurzaamheidsmanagers, een gebrek aan nederigheid, aan ootmoed. Men denkt het wel even op te lossen. Maar de problemen zijn dermate groot dat het op geen enkele manier zomaar kan. Ook niet met technolo-

gieën. Er is heel veel techno-optimisme, neem het enthousiasme voor Boyan Slat die met enorme vangarmen plastic uit de oceanen wil vissen.”

Wat is daarmee mis? “Het is ten eerste een conceptuele fout omdat je het probleem aan het einde wil oplossen en niet aan het begin door geen plastic meer te maken. Daarnaast is het gebaseerd op een enorme onderschatting van de kracht van water. Die vangarmen zijn in *no-time* kapot. Bovendien drijft het meeste plastic niet aan de oppervlakte, maar is al lang tot minuscule deeltjes afgebroken en zit lager in het water. Die vang je dus niet met die armen. Begrijp me goed. Die jongen moet gewoon verder blijven denken, hij is vast geniaal, maar ik ben er wel voor het realiteitsprincipe boven het optimisme te zetten. In de duurzaamheidsdiscussie ontbreekt dat realiteitsprincipe vrijwel volledig. Alle cijfers die ik uit de wetenschappelijke literatuur haal, over de zee, over de visstand, et cetera, stemmen mij niet vrolijk. Maar het managementdenken over duurzaamheid heeft weinig oog voor wetenschap.”

Je uit in je boek felle kritiek op wetenschappers die zich in jouw woorden “in dienst stellen van de vernietiging van onze planeet”. Maar anderzijds breek je ook een lans voor de wetenschap en verwijt je de samenleving dat ze steeds minder goed raad weet met wat wetenschap te melden heeft. “Er is een tendens vooral geld te stoppen in spectaculaire projecten zoals die vangarmen. Wetenschappers zitten in de *ratrace* van geld binnenhalen en omdat de maatschappij spektakel wil, is de neiging dat te leveren groot. Naar het gedegen werk van oceanografen die dag in dag uit op zee onderzoek doen naar bijvoorbeeld extremo-

Biografie

Geboren: 1959
Functies: Hoogleraar filosofie aan de Faculteit der Managementwetenschappen, Radboud Universiteit Nijmegen. Docent aan de School of Management AOG, Honorary professor Universiteit St. Andrews in Schotland en columnist van *Het Financieel Dagblad*.
Publicaties: Ten Bos schreef meerdere boeken over organisatie- en managementkunde, waarin hij vanuit een filosofisch standpunt kritiek levert op de doelgerichtheid en rationaliteit van de bedrijfsethiek. Recente werken: *Het geniale dier* (2008), *Stilte, geste, stem* (2011), *Water* (uitgeverij Boom, 2014).

fiele levensvormen gaat daarentegen steeds minder geld. Daar worden de analyses gemaakt die duidelijk maken wat er écht aan de hand is. Hoe zit het met de hoeveelheid plastic, de slijmvorming, zijn de microben die daarin nog leven nog steeds in staat om methaan in zuurstof om te zetten, of wordt dat ook anders? Daarvan dienen wij veel meer te weten. Aan die plastic soep valt weinig te doen. Ja, plastic flessen en zakjes verbieden. Dat gebeurt niet.”

Je wijst er zelfs op dat bedrijven geen moeite hebben met vervuiling omdat ze ook daarvan wel weer een verdienmodel weet te maken. Je noemt als voorbeeld de olieramp in de Golf van Mexico waar de medische sector nu wel bij vaart. “Ik word daar wat polemisch, maar het laat wel zien dat aan de zee nog steeds geen intrinsieke waarde wordt toegekend. De natuur is daar enorm veranderd, van een trofisch evenwicht is geen sprake meer. Maar de excessieve algenvorming blijkt allerlei

toepassingen te hebben in kankerbestrijding. De medische industrie vaart er dus wel bij. De omzet hiervan is nu al veel groter dan de omzet van toerisme en visvangst. Daar schrik ik van. Je kunt dus niet over duurzaamheid spreken zonder over het karakter van het kapitalisme te spreken. Het kapitalisme moet altijd nieuwe wingebieden ontginnen. Dat is lange tijd de zee geweest, maar dat blijkt nu ook niet meer zo te zijn. Maar als externaliteit – het afwentelen van kosten op iets anders – wezenlijk is voor het kapitalisme, dan is het systeem gedoemd. Want je kunt niet eindeloos naar water externaliseren. Dat hebben we altijd gedaan, maar de kern van mijn boek is dat dat niet kan. Dat water, de zee, is in ons. Zo eindigt mijn boek. De discussie over kapitalisme is noodzakelijk, maar ik probeer ook een ander soort denkrichting aan te geven zodat de zee in ieder geval weer binnen ons zintuiglijk bereik komt.”

Die denkrichting is zintuiglijker, wateriger? “Ja, vandaar mijn aandacht voor poëzie, voor ruiken en voelen, voor ambachtelijke kennis. Ik ben wel eens mee op pad gegaan met dijkbeheerders. Die gasten leren je dingen die je niet weet, wij zijn vaak gevangenen van onze eigen conceptuele beelden. Bij de zeespiegelstijging denken wij aan water dat over de dijken stroomt en denken het met hogere dijken en duinen wel te redden. Maar de pressie van water op de dijk of duinwering wordt zo groot dat het water er doorheen gaat sijpelen. Water gaat er dwars doorheen! Zo denken we ook dat als het land hoger ligt dan de zee er niets aan de hand is, maar dan vergeten we dat de aarde rond is, concaaf. De zee leunt dus deels van bovenaf tegen het land aan. We durven nog steeds niet in cirkels te denken, we denken in vierkanten en lijnen en evenwicht, we moeten

“Mensen die tegen windmolens zijn omdat het hun uitzicht verpest hebben niet door waar het om gaat”

conceptueel anders denken.”

Dwingt klimaatverandering ons daartoe? “Dat zal moeten. We moeten leren zwak denken, zoals Gianni Vattimo bepleit. Volgens bedrijfskundigen moet je een situatie eerst volledig analyseren en dan pas ga je handelen. Maar wij moeten nu al in actie te komen zonder dat de situatie klip en klaar is. Dat is moeilijk omdat – zeker in de politiek – mensen roepen dat er nog niets is bezeten. Het hoeft maar te sneeuwen in mei en men zegt: er is niks aan de hand. We zijn elkaar met oneigenlijke argumenten aan het bestoken omdat wij een harde waarheid willen horen. Maar klimaatopwarming of biodiversiteitsverlies zijn geen issues die pure feiten opleveren. Dat moeten we ook niet van wetenschappers verwachten. Klimaatverandering is zo veelomvattend, dat staat niet tegenover ons – als object dat we van een afstand kunnen bestuderen – we bevinden ons er feitelijk in. Iedere keer als ik in november op een terrasje zit denk ik, ik zit in die klimaatopwarming. Het omringt mij. Daarom moet je die abstracte thema's verbinden met iets zintuiglijks. Schep je handen maar eens door het water in delen van de Oostzee. Dat is gewoon slijm, dat is een soort rabarberzee.”

We moeten accepteren dat we onderdeel zijn van de natuur? “Ja, van het antropocentrisme moet we echt af. Neem de discussie over windmolens.

Mensen die tegen windmolens zijn omdat het hun uitzicht verpest hebben niet door waar het om gaat. Die denken dat de natuur er voor henzelf is. Dat is de kern van het hele kapitalisme: dat alles grondstof is voor ons die kan worden omgezet in geld. Maar de natuur, het water, de zee zijn er niet alleen voor mensen. Als we niet erkennen dat het ook een innerlijke waarde heeft, dan gaat er iets fundamenteels mis. Op een gegeven moment slaat de planeet terug, door klimatologische rampen bijvoorbeeld.”

Naast een sociaal contract hebben we wellicht ook een natuurlijk contract nodig, zoals de wetenschapsfilosoof Michel Serres voorstelt. “Ja, hoewel ook dat idee nog uitgaat van een contract van de mens met de natuur. Het gaat er uiteindelijk om dat we de mens niet meer centraal stellen. Die ‘decentrerings’ heeft deels al plaatsgevonden. Ooit waren we Godskinderen, nu zijn we afstammelingen van de apen. Ooit waren we het centrum van het universum, maar nu wonen we in de uithoeken ervan. Het wordt tijd hieruit morele consequenties te trekken en onszelf wat minder belangrijk te vinden. De natuur is er niet voor ons, niet iets om van te genieten.” Schaterlachend: “Bovendien is de natuur niet altijd een pretje, het is vaak zwaar klote. Ik heb wel eens een driedaagse tocht gedaan op Kangeroo-eiland bij Australië. Ik was blij dat het er op zat. Veel te veel slangen, veel te veel enge beesten.” □

Burgerinitiatief vooral campagnemiddel

Milieudefensie had zo’n zevenenhalf jaar geleden de primeur van het burgerinitiatief: het recht een onderwerp op de agenda van de Tweede Kamer te zetten. Inmiddels hebben ook allerlei andere burgers en actiegroepen geprobeerd hun zaak zo te bepleiten. Schiet dat op? “Het is wel en niet een succes.” Tekst **Michiel Bussink** Beeld **Frank van Rossum/ANP**

“Ik verzoek de Kamerbewaarder om de heer W. van Eck, campagneleider Landbouw en Voedsel van Milieudefensie, naar het spreekgestoelte te begeleiden”, sprak Gerdi Verbeet als voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal op 13 december 2007. Vanachter het spreekgestoelte, waar het tot dan toe alleen Tweede Kamerleden gegeven was om te spreken, was Wouter van Eck zich bewust van het historische karakter van de gebeurtenis: “Voorzitter. Hartelijk dank voor uw gastvrijheid. Het is een bijzonder moment, omdat ik hier het eerste burgerinitiatief mag toelichten.” Waarna hij in zijn betoog het burgerinitiatief *Stop Fout Vlees* onderbouwde.

Ons geld

Bijna iedereen denkt dat banken ‘spaargeld’ uitlenen, maar banken scheppen ons geld. En dat privilege zou niet in private handen moeten liggen. Dat zei Martijn Jeroen van der Linden, bestuurslid van de Stichting Ons Geld in *Down to Earth* #28 – terug te lezen op downtoearthmagazine.nl. De Stichting is een burgerinitiatief gestart tegen private geldschepping op www.onsgeld.nu.

de Tweede Kamer te zetten. Dat ging niet vanzelf. Het vereiste aantal handtekeningen van 40 duizend werd ruimschoots gehaald: 106.975 steunverklaringen wist Milieudefensie in te zamelen. Allemaal voorzien van details als paspoortnummer, geboortedatum en dergelijke. Op papier welteverstaan. Pas een paar jaar later werd die vereiste geschrapt en mocht er ook digitaal worden ingediend. Een flinke klus al met al. Nadat de Commissie Burgerinitiatieven van de Tweede Kamer het voorstel ontvankelijk had verklaard, volgde een heel circus. Met hoorzittingen in de vaste commissie voor landbouw en natuur van de Tweede Kamer, doorrekeningen van de Milieudefensieplannen door het Centraal Planbureau, en uiteindelijk de speech van Wouter van Eck en het daaropvolgende debat in de plenaire Tweede Kamer. Aan dat debat mocht Van Eck trouwens niet meedoen. Na zijn betoog moest hij plaatsnemen in de ambtenaren-

loge. En maakte mee dat vooral het CDA gepikeerd reageerde op het Milieudefensievoorstel en er zelfs de conclusie aan verbond dat dat burgerinitiatief toch eigenlijk maar onzin was. Een paar dagen later bij de stemming over het plan, waarvan een belasting op vlees een belangrijk onderdeel was, kreeg het alleen de steun van GroenLinks, de Partij van de Dieren en D66. Het werd verworpen. Inmiddels zijn we acht jaar verder en hebben 19 burgergroepen een initiatief ingediend, waarvan een flink deel wegens niet-ontvankelijkheid niet in behandeling werd genomen. Dat weerhoudt anderen er niet van om het te blijven proberen. Er staan in ieder geval drie nieuwe op stapel: eentje voor een nationaal verbod op kernwapens, eentje om kredietverlening bij de overheid onder te brengen en niet bij private banken (zie kader) en eentje tegen partijpolitieke benoemingen. Zinnige energie of vergeefse moeite?

Historische gebeurtenis

In de ambtenarenloge van de Tweede Kamer zat, toen Wouter Van Eck het voorstel toelichtte, ook oud-Tweede Kamerlid Niesco Dubbelboer. “Gerdi Verbeet was zo vriendelijk geweest om me speciaal uit te nodigen voor de historische gebeurtenis.” Toen hij

“Het burgerinitiatief kan een nuttige agenderende en mobiliserende rol hebben” **Wouter van Eck**

nog voor de PvdA in de kamer zat, was Dubbelboer namelijk de drijvende kracht achter de invoering van het burgerinitiatief. “Mijn hele arbeidzame leven staat eigenlijk in het steken van democratisering”, licht hij toe. Inmiddels is Dubbelboer (opnieuw) directeur van Stichting Agora en coördinator van Meer Democratie. Beide clubs werken aan vernieuwing van democratie. “De politiek is niet altijd in staat om maatschappelijke geluiden te laten doorklinken in de Tweede Kamer. Het burgerinitiatief moest de burger het recht geven ervoor te zorgen dat de Tweede Kamer zich er in die gevallen toch over moest buigen”, legt Dubbelboer uit. In mei 2006 was het burgerinitiatief een feit. Behalve dat het burgerinitiatief door minstens 40 duizend kiesgerechtigden moet worden ondersteund, mag ook het aangedra-

gen onderwerp de twee jaar voorafgaand aan de indiening niet op de agenda van de Tweede Kamer hebben gestaan. Dat laatste is nogal vatbaar voor interpretatie. Uiteraard had de Tweede Kamer ook voorafgaand aan Stop Fout Vlees wel eens over de intensieve veehouderij gesproken. “Maar nog nooit over de relatie met ontbossing in Zuid-Amerika. Anders hadden we het er niet doorgekregen”, vertelt Van Eck.

Coalitiebelangen

Hij is er wel trots op dat hij het eerste burgerinitiatief mocht verdedigen. “Niet vanwege mezelf, maar omdat er zoveel draagvlak voor ons idee was”, blikt Van Eck terug. Hij werd in de Tweede Kamer begeleid door een vertegenwoordiger van Jongeren Milieu Actief en bewonersgroepen die zich verzet-

ten tegen de komst van megastallen. Stop Fout Vlees ging gepaard met het flink doortimmerde plan *Boeren met Toekomst*, voor een gefaseerde omschakeling van de vee-industrie naar een dier-, milieu- en boervriendelijke landbouw. “Waaruit bleek dat het plan goed mogelijk is als je een langetermijnagenda durft te hebben.” Frustrerend vond van Eck het wel dat een aantal politieke partijen zich één op één verbond met de belangen van de intensieve veehouderij. De PvdA liet daarop het onderwerp liggen vanwege coalitiebelangen, waardoor er in de praktijk weinig veranderde. “Omvorming van de intensieve veehouderij is een machtsstrijd die meer tijd vraagt dan een eenmalig initiatief in de Tweede Kamer”, analyseert Van Eck. “Kleine veranderingen heeft het initiatief wel opgeleverd: het kabi- ➔

Al 115 landen hebben kernwapens verboden. Nederland heeft nog een duwtje in de rug nodig om zich aan te sluiten bij die meerderheid van landen en over te gaan tot een nationaal verbod op kernwapens. Via www.tekentegenkernwapens.nl kan getekend worden voor een burgerinitiatief voor zo'n verbod.

→ net stimuleert naar aanleiding van het Burgerinitiatief van Milieudefensie mogelijkheden om de veevoerkringloop meer te sluiten op regionaal niveau. Er wordt bijvoorbeeld sindsdien geëxperimenteerd met lupine als veevoer, in plaats van soja uit Zuid-Amerika. “Toch een stapje in de goede richting.”

Andere burgers en organisaties raadt hij zeker aan het burgerinitiatief aan te grijpen: “Het kan een nuttige agenderende en mobiliserende rol hebben.” Mits er aan een paar voorwaarden is voldaan. “Je moet niet aan een dood paard gaan trekken: er moet draagvlak zijn voor jouw idee of voorstel. Als dat er niet is, moet je daar eerst voor zorgen.”

Druk van buitenaf

Een van de burgerinitiatieven die op dit moment lopen is dat van PAX (vroeger IKV PaxChristi) om een nationaal verbod op kernwapens op de agenda van het parlement te krijgen. Onder aanvoering van oud SP-Tweede Kamerlid Krista van Velzen. Ze is met haar voormalige collega-Kamerleden gaan praten en heeft hen gevraagd waarom zo'n verbod – dat veel andere landen wel hebben ingevoerd – er in Nederland niet komt. “We willen wel, maar er is te weinig druk van buitenaf”, was hun reactie. “Dat zou je een zwaktebod kunnen noemen”, zegt Van Velzen. “Maar voor ons toch aanleiding om het initiatief te nemen: het levert politieke druk, media-aandacht en je geeft mensen de mogelijkheid iets te doen.” Bij het schrijven van dit artikel had Pax 35 duizend handtekeningen opgehaald. “We gaan die 40 duizend halen, maar hoe meer hoe beter, dus ik hoop dat veel mensen tekenen.” Of de commissie van de Tweede Kamer het initiatief ontvankelijk zal verklaren, is volgens haar koffiedik kijken. De Tweede Kamer heeft de afgelopen twee jaar wel eens over kernwapens gesproken, maar

nooit over een nationaal verbod. Van Velzen was zelf Tweede Kamerlid toen van Eck het eerste burgerinitiatief verdedigde. “Ik vond dat Milieudefensie het heel goed heeft gedaan. Het was een heel plan voor een totale systeemverandering, dat ze – met bijvoorbeeld actievoerders in varkenspakken – goed wisten te verkopen.” Toch heeft Van Velzen uiteindelijk tegen het plan gestemd, al ziet ze dat zelf niet zo: “Heel veel elementen hebben we wel gesteund.” Maar het cruciale onderdeel van een vleestaks niet. “Milieudefensie heeft dat van tevoren niet goed afgestemd met de belangrijkste voorstanders van hun plan.” Wouter van Eck bestrijdt dat. “We hebben alle partijen open tegemoet getreden. Zelfs met de SGP hebben we gezellig zitten praten. Maar de meerderheid van de partijen, waaronder de SP, koos uiteindelijk toch voor andere belangen.”

Meldpunt

Een andere ervaringsdeskundige is het Rotterdamse GroenLinksraadslid Arno Bonte. Hij diende in 2009 het burgerinitiatief Meer Plezier met Minder Vuurwerk in, een voorstel om vuurwerk voortaan alleen nog maar door professionals af te laten steken. Het was het eerste initiatief waarbij de steunbetuigingen digitaal mochten worden aangeleverd en binnen twee weken waren er 60 duizend ondertekenaars. “Dat was een succes, maar de manier waarop de Tweede Kamer er vervolgens mee is omgegaan, niet”, vindt Bonte. Die verklaarde het initiatief namelijk niet-ontvankelijk omdat de Tweede Kamer de afgelopen twee jaar over het onderwerp had gesproken. “De meeste partijen zaten hier niet op te wachten en hebben naar redenen gezocht om er niks mee te doen.” Volgens hem was er ooit in de marge van een commissievergadering eens het woord ‘vuurwerkverbod’ gevallen. “Maar ik vind dat geen behandeling van een onder-

werp.” Veel effectiever dan het burgerinitiatief over vuurwerk is het meldpunt Vuurwerkoverlast.nl dat Bonte even later instelde. “Dat heeft de weerstand zichtbaar gemaakt, waarna de overheid de afsteektijden heeft ingeperkt en sommige vuurpijlen heeft verboden.”

Campagnemiddel

Bedenker en aanjager van het burgerinitiatief, Niesco Dubbelboer, vindt het burgerinitiatief “wel en niet een succes”. ‘Wel’ omdat het sommige groepen zoals Milieudefensie toch gelukt is om onderwerpen op de politieke agenda te zetten. ‘Niet’ omdat het veel gedoe oplevert, met name over de vraag of iets wel of niet op de agenda van de Tweede Kamer mag komen. “De toegankelijkheid wordt te streng opgevat, de criteria moeten worden aangepast, al is de commissie die over de toelating gaat, de afgelopen twee jaar wel soepeler geworden.” Een andere reden voor Dubbelboers ontevredenheid over het burgerinitiatief is dat er niet zoveel gebeurt als een onderwerp wél door de kamer wordt besproken. “Iedereen doet zijn plas en gaat dan gewoon verder zoals gebruikelijk, zoals bij Stop Fout Vlees.” Dubbelboer vindt het een ommissie dat de indiener niet zelf mee mag discussiëren in de Kamer. “Terwijl Wouter van Eck veel meer wist over de materie dan menig Tweede Kamerlid.” Dat vervolgens partijpolitieke coalities echte verandering tegenhouden, wil Dubbelboer voorkomen door een nieuw instrument, de invoering van het Volksinitiatief. Als een burgerinitiatief niet door de kamer wordt aangenomen, krijgen burgers daarmee het recht om over het onderwerp een referendum te organiseren, mits ondersteund door 300.000 burgers. Is het voorstel. Dubbelboer gaat hier campagne voor voeren. Zoals ook het burgerinitiatief vooral een campagne-middel is. □

Veel effectiever dan het burgerinitiatief over vuurwerk is het meldpunt vuurwerkoverlast

Lucy Cadena, 28, Friends of the Earth EWNl (England, Wales, Northern Ireland) Coördinator klimaatrechtvaardigheid en energie FoEI

Waarvoor vecht je bij FoEI? “We verbinden de campagnes tegen vuile energie binnen de FoEI-koepel met elkaar maar ook met groepen die werken aan concrete, lokale oplossingen. We willen laten zien dat die nationale en lokale gevechten onderdeel uitmaken van een groter internationaal verhaal.”

Twijfel je wel eens of het lukt? “Ligt eraan wat je daaronder verstaat: klimaatverandering is er al, mensen verliezen hun huis, leefomgeving en zelfs leven. Tegelijk kunnen we nog zoveel doen: onze energie- en voedselsystemen transformeren, zorgen voor rechtvaardigheid voor de getroffen gemeenschappen, de temperatuurstijging inperken. Echte oplossingen bestaan en worden aan de basis uitgevoerd. Natuurlijk, onze besluitvormers lopen achter. Maar zolang we het momentum vasthouden, is een rechtvaardige toekomst voor iedereen onvermijdelijk.”

Hoe beïnvloedt het je persoonlijke leven? “Het is moeilijk om het niet ieder aspect van je leven te laten bepalen. Je bent je altijd bewust van die grote tikkende klok boven je hoofd. Iedere extra klus heeft weer wat extra effect, dus het is moeilijk ontspannen. Je wilt altijd kunnen zeggen: ik heb alles gedaan wat mogelijk was.”

Lig je er wel eens wakker van? “Wel voordat ik betrokken raakte bij de klimaatrechtbeweging en er iets tegen begon te doen. Ik realiseerde me dat de bron van mijn angst – klimaatchaos – het product is van een onrechtvaardig systeem, dat veranderd kan worden. Angst verlamt. We moeten kwaad zijn.”

Wat maakt het de moeite waard? “Ik voel me bevoorrecht dat ik getuige ben van de transformatie. Onze huidige systemen worden overbodig, en de FoE-groepen creëren de systemen die hun plek gaan innemen. We staan in de frontlinie.”

“Je wilt altijd kunnen zeggen: ik heb alles gedaan wat mogelijk was”

Hoe verkoop je een vrijhandelsverdrag?

Met het ambitieuze vrijhandelsverdrag TTIP willen de Verenigde Staten en de Europese Unie de transatlantische handel een extra stimulans geven, met alle economische groei en broodnodige banen van dien. Toch schuurt er iets aan de in beton gegoten gedachtegang die ten grondslag ligt aan TTIP: dat meer vrijhandel automatisch tot meer welvaart zal leiden. Het verzet aan beide kanten van de oceaan is dan ook uitgegroeid tot stormachtige proporties. Terecht, meent politicoloog Ferdi De Ville van de Universiteit Gent. Want naast de inmiddels tot in den treure gerecyclede angsten voor gmo's of chloorkippen, bestaan er ook veel fundamentele bezwaren tegen het verdrag. In maart 2014 presenteerde De Ville met medeauteur Gabriël Siles-Brügge van de Universiteit van Manchester het rapport *Managing Fictional Expectations*, waarin het tweetal gehakt maakt van alles wat de Europese Commissie verwacht van TTIP. De Europese Commissie liet in 2009 door het Nederlandse onderzoeksbureau Ecorys onderzoeken welke economische gevolgen TTIP zou gaan hebben en in 2013 nogmaals, nu door het gerenommeerde Centre for Economic Policy Research (CEPR) in Londen. Vooral het laatste onderzoek is veelal gebruikt om te beargumenteren waarom TTIP er absoluut moet komen. Maar, zo beargumenteren De Ville en Siles-Brügge, de echte wereld met al zijn sociale relaties,

belangen en onvoorspelbaarheden, is veel te complex voor de economische modellen waarop het CEPR en Ecorys hun voorspellingen baseren. De in beide studies gebruikte neoklassieke visie op hoe een economie functioneert, gaat er volgens de twee onderzoekers teveel vanuit dat burgers allemaal rationele en hun eigenbelang nastrevende individuen zijn, binnen een economie die altijd naar een toestand van evenwicht toe zal evolueren. Met andere woorden, arbeiders die werkloos worden in de ene sector als gevolg van handelsliberalisering zullen automatisch en zonder enig probleem worden ingezet in een andere, expanderende sector. Verder worden sociale en milieuoverwegingen in dat model gereduceerd tot niet meer →

Volgens de Europese Commissie gaat TTIP Europa veel banen en geld opleveren. Maar een blik achter de schermen in Brussel laat zien dat ontluisterend weinig daarvan op de realiteit is gebaseerd. Kijk mee hoe een vrijhandelsverdrag aan de burger verkocht wordt. Over gelekte e-mails, dubbele petten en de onzin van 545 euro per gezin per jaar erbij. Tekst Hans Wetzels Beeld Marten van Dijk en Greensefa

→ dan economische *trade-offs*, vertelt de jonge Belg op een zonnige vrijdagochtend in het populaire Brusselse café Karsmakers, schuin tegenover het Europese parlamentsgebouw: “In de impactstudies wordt een economisch model gebruikt dat ervan uitgaat dat structurele werkloosheid niet bestaat. Als de markt in dat model zijn werk doet vindt elk product zijn afnemer en springt een net werkloos geworden werknemer de dag erna vrolijk op de fiets om ergens anders een nieuwe baan te zoeken. In de praktijk werkt dat natuurlijk niet zo en dus kijken we in Europa nog steeds tegen flinke werkloosheidscijfers aan.”

Onderbouwing

Om de noodzaak van TTIP academisch te onderbouwen liet het voor de TTIP-onderhandelingen verantwoordelijke handelscomité van de Europese Commissie, DG Trade, het CEPR dan ook netjes opsommen dat het verdrag de EU vanaf 2027 maar liefst 119 miljard euro aan groei per jaar zou gaan opleveren en dat dit zich in de praktijk zou vertalen in een extra 545 euro per Europees gezin van vier personen per jaar. Een mooi en vooral goed te behapstukken bedrag dat later enthousiast door journalisten en beleidsmakers over het hele continent zou worden opgepikt. De realiteit ziet er echter anders uit, zegt De Ville: “Die 545 euro waar iedereen het over heeft, dat hebben ze heel slim gespeeld. Maar als je kijkt naar de cijfers van Eurostat dan zie je dat het gemiddelde Europese gezin uit 2,3 personen bestaat, niet uit vier. Dat is al een manier waarop DG Trade dat getal heeft weten op te blazen. En dan gaat men er ook nog eens vanuit dat die totale economische groei gelijkelijk over alle Europeanen verdeeld gaat worden, terwijl het goed denkbaar is dat bijvoorbeeld hoogopgeleiden meer zullen gaan meeprofitieren van TTIP dan lager opgeleiden. De argumenten die DG

Trade gebruikt om TTIP aan het grote publiek te verkopen zijn pure retoriek.”

Stapels paperassen

Hoe ver die pogingen van DG Trade gaan om TTIP aan het grote publiek te verkopen, blijkt uit onderzoek van Corporate Europe Observatory (CEO). De kleine ngo houdt kantoor aan de twee metrostops van de kwartieren van de Europese Commissie verwijderde Rue Edinbourg in Brussel. Beneden in een café'tje worden biologische wereldgerechten verkocht en het kleine kantoor op de tweede verdieping ligt vol met paperassen over TTIP, lobbyregisters en over het reilen en zeilen in de Brusselse bubbel. De belangen zijn immers groot. Lora Verheecke en Pia Eberhardt houden de onderhandelingen dan ook nauwgezet in de gaten en pogen zoveel mogelijk informatie los te krijgen over wat er zich achter gesloten deuren afspeelt. Vaak betekent dat veel werk voor op het oog onbetekenende details, die echter wel cruciale informatie prijsgeven over de allianties die Brussel probeert te smeden met het Europese bedrijfsleven. Zo wist CEO in december 2013 bijvoorbeeld een aantal e-mails op te duikelen waarin DG Trade aan bedrijvenbelangenorganisatie Business Europe verzoekt om actief op zoek te gaan naar een aantal concrete voorbeelden van kleine bedrijven die zouden kunnen gaan meeprofitieren van het TTIP: “De commissie is op zoek naar elke soort voorbeelden uit de praktijk van Europese kleine of

Parlement ruziet over TTIP

De handelscommissie van het Europees Parlement nam op 28 mei een resolutie aan die steun uitspreekt voor TTIP en het controversiële Investor-State Dispute Settlement (ISDS) arbitragesysteem, waarbij buitenlandse bedrijven de overheid kunnen aanklagen als wetten en regels voor hen leiden tot minder winst. Dit was een keerpunt in het standpunt van de handelscommissie, die aanvankelijk ISDS verwierp. In de week van 8 juni zou het hele parlement over de resolutie stemmen, maar door de controverse werd de stemming uitgesteld. Bovendien gelastte men ook een debat over TTIP af vanwege ernstige verdeeldheid. Christendemocraten, de grootste fractie, verwijten sociaaldemocraten, die de tweede fractie zijn, voor interne verdeeldheid te zorgen. De socialen hebben namelijk grote moeite met het ISDS.

middelgrote bedrijven waarvan de situatie zou kunnen verbeteren als een gevolg van TTIP” – met als doel om zo eensgezind mogelijk het verdrag te kunnen communiceren naar burgers. Eerder bracht CEO ook al documenten naar buiten waaruit blijkt hoezeer DG Trade is geschrokken van de publieke kritiek op TTIP en een heel bewuste strategie uitstippelt om de publieke opinie in de lidstaten positief te beïnvloeden en het draagvlak te vergroten:

“Geen andere onderhandelingen zijn onderwerp geweest van een soortgelijk niveau van kritische publieke controle (...). We hebben een proactieve, vroegtijdige en wijdverbreide communicatie nodig over de realiteit van wat er bediscussieerd wordt op gevoelige gebieden (...). De vertrouwelijkheid nog steeds respecterend die nodig is voor het slagen van de onderhandelingen, moet het proces ook transparant genoeg zijn om angsten te reduceren en de explosieve groei van twijfels nog voordat de deal is gesloten, te voorkomen. Deze boodschap moet vergezeld worden van heldere communicatie over de voordelen van het TTIP.”

Economen

Hoe bewust de Europese Commissie zich is van het belang van beeldvorming blijkt wel uit een tweede serie e-mails, ook uit 2013, die in handen zijn van de auteur. Uit het uitgebreide mailverkeer tussen twee medewerkers van de Europese Commissie in Brussel en onderzoeker Joseph Francois van het Londense onderzoeksinstituut CEPR, blijkt hoe hevig er overlegd is voorafgaand aan de publicatie van het zogenoemd onafhankelijke onderzoeksrapport dat zou gaan fungeren als een belangrijke onderbouwing van TTIP. Ook hier blijken de 545 euro die elk Europees gezin van vier aan een ambitieuze

Pas op voor wat er verborgen is! Honderden mensen maakten tijdens onderhandelingen in Brussel in februari duidelijk wat zij van TTIP vonden: een ‘trojaans’ verdrag.

“Als de markt zijn werk doet springt een werkloos geworden werknemer de dag erna vrolijk op de fiets om een nieuwe baan te zoeken. In de praktijk werkt dat niet zo” Politicoloog Ferdi De Ville

TTIP-overeenkomst zou overhouden een centrale rol te spelen. Het gewraakte bedrag blijkt enkele dagen voor publicatie nog even snel op verzoek van hoofdeconomen Nuno Sousa en Lucian Cernat van DG Trade aan het eindrapport te zijn toegevoegd, blijkt uit e-mails die vanuit Brussel aan het CEPR gestuurd werden:

“We zouden graag een tabel zien en een korte bespreking van de effecten op het inkomen van een huishouden. (...) In de tekst zouden we ook graag willen zeggen hoeveel dit zou betekenen voor het gemiddelde gezin in de EU en de VS... we zouden dit kunnen doen door de stijging van het inkomen per huishouden te delen (het is genoeg om dit voor het meest ambitieuze scenario te doen) door de bevol-

king en het gemiddeld aantal personen in een gezin. (...) Dit zou een goed cijfer zijn om te hebben om te communiceren.”

De twee economen eisen dan ook dat het getal als eerste bulletpoint in de ‘key findings’-sectie van het uiteindelijke rapport terechtkomt. Een belangrijk detail is dat het tweetal het bedrag alleen voor het meest ambitieuze TTIP-scenario laat berekenen – in de vervolgens als objectieve wetenschap gepresenteerde impactstudie. Hoofdauteur van het gewraakte CEPR-rapport Joseph Francois ziet desgevraagd echter niet direct een probleem: “Het is de taak van de Europese Commissie om de belangen van de Europese gemeenschap te identificeren en na te streven. Natuurlijk zijn studies als degene die wij uitgevoerd

hebben objectief, de Europese Commissie besteedt ze niet voor niets uit. Maar het gaat hier om een enorm technisch modelleringsproces. Dan moet er goed nagedacht worden over hoe je zoiets begrijpelijk presenteert aan mensen die geen economie hebben gestudeerd. Dus moet je een linguïstische munteenheid verzinnen om ze te laten begrijpen wat je zegt.”

Economische NAVO

Handelsliberalisering is al jaren een heet hangijzer binnen de Wereldhandelsorganisatie (WTO). Maar die gesprekken zijn jaren geleden al hopeloos vastgelopen. Als alternatief vormde de transatlantische politieke elite in 2007 dan ook de zogenaamde Transatlantic Economic Council (TEC), in feite het startschot voor wat we inmiddels kennen als →

“Ik sta hier vandaag, omdat ik niet wil dat er bedrijven zijn die machtiger zijn dan het land waarin ik woon”
– Geert Ritsema, campagneleider tijdens de demonstratie in Amsterdam op de actiedag tegen TTIP op 23 mei.

→ TTIP. Deze TEC kreeg in 2011 van de Duitse kanselier Angela Merkel, de Amerikaanse president Obama en toenmalig Europese Commissievoorzitter Barroso de opdracht om een High Level Working Group (HLWG) op te richten om verdere transatlantische economische samenwerking te gaan onderzoeken. Het was die HLWG die in februari 2013 uiteindelijk definitief ervoor pleitte om de onderhandelingen voor een alomvattend vrijhandelsverdrag te starten. Vervolgens gaf de Amerikaanse president Barack Obama exact een dag na het verschijnen van het officiële adviesrapport van de HLWG tijdens zijn State of the Union in 2013 formeel het startschot voor TTIP.

Achterhalen wie precies deel uitmaakten van die werkgroep was echter geen sinecure, vertelt Pia Eberhardt van CEO. Volgens de Europese Commissie zou er namelijk geen ledenlijst van de groep bestaan en zou die informatie sowieso niet onder de Europese transparantiewetgeving vallen. Via de Amerikaanse overheid was de zogenaamd niet bestaande ledenlijst echter wel te verkrijgen. Van Europese kant bleek de werkgroep voorgezeten door niemand minder dan Europees handelscommissaris Karel de Gucht en bleken de twee vooraanstaande economen van de Europese Commissie, Nuno Sousa en Lucian Cernat, ook zitting te hebben in de werkgroep die vervolgens de facto aan diezelfde Europese Commissie adviseerde om de TTIP-onderhandelingen te starten. Inderdaad, dezelfde twee economen die later de impactstudie op basis waarvan TTIP vervolgens aan het publiek verkocht kon worden óók mede vorm hebben gegeven.

Dat vervolgens in de periode naar de echte start van de TTIP-onderhandelingen toe het grootbedrijf tegelijkertijd wel erg vaak geconsulteerd is, geeft te denken over wiens belangen het verdrag uiteindelijk dient. De Europese Commissie ontving vanaf januari 2012 tot halverwege 2013 maar liefst 119 maal iemand van het bedrijfsleven en 11 maal iemand uit maatschappelijk middenveld of van de milieulobby. Hoe die economi-

In de werkgroep die adviseerde om de TTIP-onderhandelingen te starten, zaten dezelfde twee economen die later de impactstudie van TTIP mede vormgaven

sche bias zich in de praktijk uit blijkt uit de in februari openbaar gemaakte voorlopige onderhandelings tekst van het hoofdstuk over ‘regulatory coöperation’. Daarin wordt uiteengezet om voorgestelde wetgeving aan beide kanten van de Atlantische Oceaan eerst inzichtelijk te maken voor belanghebbenden en bedrijven. Die kunnen op die manier nakijken of de voorgenomen wetten hun handels- en investeringsbelangen niet al teveel zullen schaden. Een regelrechte aanval op de democratie uit naam van de internationale handelsbelangen, vinden critici. TTIP heeft dan ook veel meer de contouren van een politiek project door een transatlantische neoliberale handelselite, dan van het economische verdrag dat aan de Europese burger verkocht wordt.

Wereldbeeld

De politieke top in Brussel en Washington heeft zo heel zorgvuldig een wereld geconstrueerd waarbinnen TTIP tot een onafwendbaar feit is geworden en waarin het onderscheid tussen wetenschappelijk onderzoek, gerechtvaardigde publiciteit en pure propaganda een dunne is. Aantijgingen waarop de Europese Commissie zelf, ondanks herhaal-

de pogingen, geen commentaar wenst te geven wegens een gebrek aan tijd. Een wereld waarbinnen bedrijven voor handel zorgen, handel voor groei, groei voor banen en banen voor welvaart. Het lijkt voor veel voorstanders van TTIP een onbetwistbaar mechanisme, dat middels handelsafspraken in TTIP verder gefaciliteerd dient te worden. Zelfs als de verwachte economische uitkomsten van het verdrag nogal mager of zelfs volkomen onvoorspelbaar zijn, vertelt Ferdi De Ville van de Universiteit Gent: “Hoewel ik als academicus tot het progressieve kamp behoor, ben ik groot voorstander van Europese en zelfs van transatlantische samenwerking. Maar niet op deze manier. Ik denk dat de EU en de VS gezamenlijk veel goeds kunnen doen in het bestrijden van klimaatverandering of het bevechten van belastingparadijzen. TTIP legt de prioriteiten van samenwerking echter precies op de verkeerde plek. Mijn persoonlijke bezwaar tegen TTIP is dat door bedrijfsbelangen voorop te stellen, de nadruk in hoe wij de maatschappij willen organiseren op puur economische argumenten komt te liggen. Terwijl sociale of milieuoverwegingen ook mee moeten spelen in de besluitvorming.” □

Isaac Rojas, COECOCEIBA, Costa Rica
Coördinator bossen and biodiversiteit FoEI

Waarvoor vecht je bij FoEI? “Ons team vecht voor een eerlijke wereld, voor een samenleving met een niet-kapitalistisch ontwikkelingsmodel. We vechten voor de rechten van lokale gemeenschappen en inheemse volkeren die door bedrijven en overheden worden geschonden. Bij de implementatie van REDD, een omstreden maatregel om ontbossing tegen te gaan, verliezen de inheemse mensen die de bossen altijd hebben beheerd dat recht. Ook bij mijnbouw in Latijns-Amerika en Azië houden bedrijven zich niet aan de maatregelen die ze met de overheid hebben afgesproken. Daar worden allerlei rechten van bewoners, zelfs het recht om te leven, door particuliere beveiligers bedreigd. We bouwen bondgenootschappen op met die gemeenschappen. Alleen kunnen we het niet.”

Twijfel je wel eens of het lukt? “Nee, want ik doe dit werk al heel lang en uiteindelijk komt er altijd verandering. We hebben veel successen behaald, in Maleisië en Indonesië, het tegenhouden van een opendagmijn in Costa Rica, verzet tegen REDD in Nigeria. Het feit dat gemeenschappen zich kunnen organiseren en een politieke uitleg kunnen geven aan de problemen waarvoor ze staan, is een succes.

Beïnvloedt het je persoonlijke leven? “Op een goede manier, want ik heb de wereld op een heel andere manier leren kennen. Ik ken nu veel mensen en organisaties die zich inzetten voor soortgelijke thema's.

Wat maakt het de moeite waard? “Dat het leven fantastisch is en er enorm veel fantastische gevechten worden gestreden, er geweldige lokale gemeenschappen zijn, en omdat we het gewoon moeten doen.”

“Zonder bondgenootschappen met lokale gemeenschappen lukt het niet”

De afgelopen jaren is de verkoop van kledingstukken met 400 procent gestegen. Met zijn bizar lage prijzen is 'fastfashion' bijna een wegwerpproduct geworden. Met dramatische gevolgen voor mens en milieu, zo betoogt de film **The True Cost**. Tekst Wendy Koops

Wat kost dat jurkje eigenlijk?

Kopen mensen echt geen goedkope 'fastfashion' als ze weten wie daar de werkelijke prijs voor betaalt? Het filmpje van fashionrevolution.org dat op social media rondzingt stemt hoopvol. Een automaat op straat die T-shirts voor twee euro verkoopt heeft een verrassing in petto: kopers zien eerst beelden van degenen die de shirts voor dertien cent

per uur hebben genaaid. Bijna iedereen kiest er daarna voor de koop om te zetten in een donatie. Als het inderdaad zo werkt, kan de film *The True Cost* nog aardig wat teweegbrengen. Deze documentaire is eind mei groots op alle continenten tegelijk in première gegaan en heeft veel media-aandacht gegenereerd, óók bij glossy's. Fantastisch, want hoewel de regisseur benadrukt dat hij de mode-wereld niet wil aanvallen, liegt het

beeld wat hij schetst van de op één na vervuilendste industrie (inderdaad, na olie) er niet om. Door al vroeg in de film gedreven modemerken zoals People Tree te volgen die wél ethische en duurzaam verantwoorde mode maken in ontwikkelingslanden wordt al snel een concreet alternatief geboden. Aanstekelijk, die kantelaars die al vol passie uitvoeren waar het volgens de film naartoe moet. Tegelijk wordt uitgelegd hoe kopers →

→ door marketing en, zoals de T-shirt-automaat ook illustreert, hun eigen zucht naar voordeeltjes, worden aan-
gespoord om kleding als wegwerp-
product te gebruiken. Heel slim laat
de maker kritiek over aan iconen als de
duurzame ontwerpster Stella McCart-
ney, die consumenten op hun macht en
verantwoordelijkheid wijst, of groene
modegoeroe Livia Firth, die H&M stevig
aanpakt over de lage salarissen van de
kleermakers. Het gaat de regisseur om
drijfveren als groei en winstmaximali-
satie die in volledig contrast staan met
natuurlijk en menselijk kapitaal.
De verhalen van de mensen maken het
meeste indruk. Cambodjanen die ver-
hoging van het minimumloon eisen
worden keihard door hun regering
neergeslagen – die is bang dat de kle-

dingconcerns, die zelf buiten schot blij-
ven door geen werkgever te zijn, dan
wegblijven. Een vastberaden fabrieks-
arbeidster: “We vragen alleen een
waardig leven”. De vrouw uit Bangla-
desh die bang is voor een volgend Rana
Plaza, de Indiërs met huidziekten, kan-
ker en andere klachten door vervuiling
van de leer- en kledingindustrie, Haïti-
aanse kleermakers die geen werk meer
hebben doordat ze worden overspoeld
door tweedehandskleding, katoen-
boeren die kanker krijgen van pestici-
den en bestrijdingsmiddelen – ook in
Amerika. Zij weten heel goed wie de
prijs voor fastfashion betaalt. Nu de
industrie en de kopers nog. □
The True Cost, te bestellen op
video-on-demand, dvd of blu-ray via
www.truecostmovie.com.

Rechtszaak voor de toekomst

Terwijl dit magazine over de drukpersen rolde, deed een rechter in Den Haag uitspraak in de Klimaatzaak die Urgenda tegen de Staat heeft aangespannen. Nederland is niet het enige land dat via de rechter de overheid verantwoordelijk stelt voor (hun gebrek aan) klimaatbeleid. In hoeverre kun je het recht gebruiken om milieuresultaten af te dwingen?

Tekst Ronella Bleijenburg

Beeld Urgenda/Femke Boermans en Mark van der Zouw

Ruim twintig jaar nadat het Klimaatverdrag van de VN werd afgesloten stijgen de broeikasgasemissies wereldwijd nog steeds. Van energiebesparing en duurzame energieproductie komt weinig terecht. In Nederland staan we aan de vooravond van de opening van nieuwe kolencentrales en is er een serieus debat gaande over de winning van schaliegas. Het klimaatprobleem krijgt niet de politieke aandacht die het zou moeten krijgen, oftewel, de politiek laat het afweten. Maar ingrijpen is echt noodzakelijk. “Willen we niet dat het leven op aarde al in de tweede helft van deze eeuw zeer onaangenaam wordt, dan zal de uitstoot van broeikasgassen al voor 2020 sterk verminderd moeten worden, meer dan binnen de EU is

afgesproken”, is het pleidooi van Urgenda, de organisatie voor duurzaamheid en innovatie die Nederland samen met bedrijven, overheden, maatschappelijke organisaties en particulieren, sneller duurzaam wil maken. Urgenda vindt dat de overheid de urgentie van het klimaatprobleem weliswaar erkent, maar te weinig maatregelen neemt om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen. “Als je op een ravijn afrijdt moet je op tijd beginnen met remmen. Rem je te laat, dan val je onvermijdelijk over de rand”, aldus Urgenda.

Revolutie met recht

Om een sterke vermindering van de uitstoot van broeikasgassen te realiseren, moet de rechter de Nederlandse Staat dwingen tot

een veel effectiever klimaatbeleid, vindt Urgenda. En dat is niet alleen in het belang van onszelf, maar ook in het belang van toekomstige generaties, immers volgende generaties zijn afhankelijk van beslissingen die nu worden genomen of nu juist niet worden genomen. Bij het starten van de rechtszaak werd Urgenda geïnspireerd door het boek *Revolutie met recht*. In dit boek uit 2011 van advocaat Roger Cox, tevens één van de advocaten die Urgenda en haar mede-eisers vertegenwoordigen in de rechtszaak, wordt gesteld dat het Nederlands recht genoeg aanknopingspunten heeft om klimaatmaatregelen van de overheid af te dwingen. Maar, de rechters in Nederland zijn over het algemeen geneigd om overheden veel beleidsvrijheid te gunnen. Moet de rechter ingrijpen nu de politiek het nemen van beslissingen nalaat of maatregelen neemt die niet afdoende zijn?

Onmogelijk zelfstandig

Roger Cox is er duidelijk over. De regering heeft de eerste verantwoordelijkheid om een groot gevaar voor de samenleving te vermijden én de eerste verantwoordelijkheid om in te spelen op dat grote gevaar. Maar diezelfde regering roept dat het al doet wat het kan doen en dat er nu vooral ook taken liggen voor de burgers en bedrijven. “Lariekoe. Hoe gaan wij als individuen een

energietransitie realiseren of een heel mobiliteitssysteem veranderen? De markt kan onmogelijk zelfstandig een duurzame samenleving creëren. Dat lukt geen enkel land zonder de leidende rol van de overheid”, zegt hij. “Als de politiek niet in staat is om de samenleving te beschermen tegen klimaatverandering en er daardoor veel letsel, leed en schade zal ontstaan, dan is er een taak voor de rechter weggelegd. De wereld waarin wij vandaag de dag leven met al zijn moderne technieken en vervuulende industrieën kon alleen ontstaan dankzij de overheid. Kijk maar naar ons elektriciteitsnetwerk: dat is door de overheid met

belastinggeld aangelegd. Tot 15 jaar geleden gold hetzelfde voor de kolen- en gascentrales. Die zijn pas vrij recent geprivatiseerd. De overheid stond mede aan de wieg van de problemen en dus is er een krachtig overheids-optreden nodig om verandering te bewerkstelligen en verdergaande gevolgen van die problemen te voorkomen. Ja, als de overheid het laat afweten, dan is de rechter aan zet.”

De goede huisvader

Meer dan genoeg aanknopingspunten ziet Cox in het Nederlands recht, om klimaatmaatregelen van de overheid af te dwingen. Een van de belangrijkste is de norm van de

goede huisvader, een rechtsprincipe dat vervat is in het zogenaamde kelderluikarrest uit 1965 en waarop veel latere rechterlijke uitspraken zijn gebaseerd. Cox beschrijft het arrest in zijn boek. Het komt hier op neer: een klant van een café viel in een keldergat omdat de drankleverancier het luik had laten openstaan. De klant liep zware verwondingen op en de brouwer en zijn werkgever (Coca-Cola) werden hiervoor aansprakelijk gesteld door het hoogste rechtscollege van Nederland. Het verweer dat de klant onoplettend was geweest en het ongeval dus aan zichzelf te wijten had

werd verworpen. De drankleverancier had, gezien het reële risico op een ongeval met mogelijk ernstige gevolgen, tenminste het open keldergat kunnen barricaderen met een stoel of een krat. “De wetgevende macht kan onmogelijk een specifieke wetgeving creëren voor elk denkbaar dagelijks gevaar. Om deze reden is de norm van de goede huisvader belangrijk: deze bepaalt op basis van specifieke feiten en omstandigheden of de genomen voorzorgsmaatregelen proportioneel zijn aan het gecreëerde gevaar, in welke situatie dan ook.” In feite is de Klimaatzaak een kelderluikach- ➔

Our Childrens Trust probeert de definitie van natuurlijke hulpbronnen op te rekken naar de atmosfeer

“De markt kan onmogelijk zelfstandig een duurzame samenleving creëren” **Advocaat Roger Cox**

→ tige zaak, maar dan in grote vorm. Urgenda vraagt aan de rechter om naar de feiten te kijken en vast te stellen dat het onrechtmatig is voor de Nederlandse Staat om niet de maatregelen te nemen waarvan hij weet dat het nodig is om zijn eigen burgers tegen gevaarlijke klimaatverandering te beschermen. “De verplichting tot het treffen van voorzorgsmaatregelen geldt vanaf het moment dat er sprake is van een voldoende reëel risico en die verplichting geldt voor alle burgers en bedrijven, maar zeker ook voor de staat”, aldus Cox.

Oslo Principes

Daarnaast ziet hij aanknopingspunten in het Europees mensenrechtenverdrag, omdat de consequenties van klimaatverandering zodanig groot zijn dat mensenrechten zoals het recht op leven en het recht op een ongestoord gezinsleven geschonden zullen worden. Ook in Nederland. Het internationaal milieurecht en het VN-Klimaatverdrag bieden daarnaast aanknopingspunten.

Een internationale denktank van rechtsgeleerden heeft onlangs de *Oslo Principles on Global Climate Change Obligations* gepubliceerd, die verklaren dat overheden op basis van onder andere burgerlijk aansprakelijkheidsrecht en mensenrechten, juridisch nu al aansprakelijk zijn voor emissies in hun grondgebied. “Het mooie is dat deze interventie van de rechterlijke macht volgens de *Oslo Principles* kan gebeuren via bestaande rechtsmiddelen en bestaande wetten en verdragen. Daardoor hoeft niet eerst een nieuw wetgevingsproces gevolgd te worden en kan het risico worden vermeden dat regering en parlement in dat proces bloot komen te staan aan de lobbypraktijken van de fossiele industrie”, aldus Cox.

Uitholling van de democratie

“Alle juridische argumenten om Urgenda in het gelijk te stellen zijn aanwezig. Dat is ook niet het exotische aan deze Klimaatzaak”, zegt Cox. “Wat het exotisch maakt is dat deze zaak niet te vergelijken is met andere

zaken en grote consequenties heeft voor hoe wij met energie moeten omgaan als de rechter ons in het gelijk stelt. Voor de fossiele industrie is er dan veel te verliezen.” De politiek wil zijn vingers niet branden aan delicate onderwerpen als klimaatverandering en dus roepen zij: laat de burgers maar in actie komen. Wil de burger een duurzame samenleving, dan moet de burger duurzame keuzes maken. Dat gebrek aan politieke daadkracht, stelt Cox, is te wijten aan de uitholling van de democratie: het feit dat multinationals door schaalvergroting steeds meer politieke en economische invloed hebben verworven en op die manier regelgeving kunnen tegenhouden. “Toen in 2008 een politieke discussie ontstond over de (on)wenselijkheid van de zeer hoge salarissen van topbestuurders van multinationals, vond de topman van Shell, Jeroen van der Veer, daarin aanleiding publiekelijk te dreigen het hoofdkantoor van Shell naar het buitenland te verplaatsen als de salarissen van

topbestuurders bij voortduring onder vuur zouden worden genomen. Voor dat soort dreigementen is de politiek heel gevoelig. Als de belangenvermenging tussen bedrijfsleven en politiek zo groot is dat er geen maatregelen genomen kunnen worden ter bescherming van het klimaat en de burgers, moet de onafhankelijke rechter uitkomst bieden en de Staat zo nodig dwingen om tegen de belangen van de fossiele industrie in te gaan”, aldus Cox. Als het aan hem ligt houdt de politieke beleidsvrijheid daar op waar het recht geschonden wordt.

Filipijnen

Deze Klimaatzaak van Urgenda is de eerste rechtszaak in Europa waarin burgers de overheid voor de rechtbank aanspreken op de gevaarlijke gevolgen van klimaatverandering. Het is ook de eerste rechtszaak wereldwijd waar een beroep wordt gedaan op bestaande mensenrechten ter bescherming van burgers tegen gevaarlijke klimaatveran-

dering. Er zijn voorbeelden van vergelijkbare zaken waarbij de (juridische) grondslagen anders zijn, maar dat wat er beoogd wordt hetzelfde is, namelijk een schone leefomgeving voor nu en voor toekomstige generaties. Vorig jaar juni beschreef juriste Femke Wijdekop in het Nederlands Juristenblad een rechtszaak in de Filipijnen. Een groep kinderen eiste samen met de NGO Philippine Ecological Network Inc. de stopzetting van de vernietiging van het Filipijnse regenwoud als gevolg van grootschalige houtkap. Dit zou namelijk een inbreuk vormen op het recht op een evenwichtige en gezonde leefomgeving van henzelf, maar ook van toekomstige generaties. Het Hoogerechtshof gaf de kinderen gelijk. Nieuw in deze zaak was dat de minderjarige eisers niet alleen hun eigen generatie, maar ook nog ongeboorte generaties vertegenwoordigden en het Hoogerechtshof zag daar geen bezwaar in, beschrijft Wijdekop.

Amerika

In Amerika heeft de stichting Our Childrens Trust uit Oregon vaker geprobeerd om middels rechtszaken de regering aan te sporen tot maatregelen tegen klimaatverandering. Meestal zonder succes. In deze rechtszaken speelt, net als in de Filipijnen, het belang van toekomstige generaties een belangrijk juridisch argument omdat jonge mensen de gevolgen van klimaatverandering zullen gaan meemaken. Ten grondslag aan deze Amerikaanse rechtszaken ligt de *Public Trust Doctrine* die stelt dat het de plicht van de overheid is om natuurlijke hulpbronnen die essentieel zijn voor onze collectieve overleving en welvaart, zoals water en lucht, te beschermen. Our Childrens Trust probeert nu de definitie van natuurlijke hulpbronnen

op te rekken naar ook de atmosfeer. De federale rechter heeft gezegd dat dit vraagstuk op statelijk niveau moet worden besloten en dus voert Our Childrens Trust in diverse staten rechtszaken.

Ombudsman

Daar waar in de Filipijnen en in Amerika het welzijn van de toekomstige generaties als een belangrijk juridisch argument wordt opgevoerd, doet Urgenda dat vooral vóór de toekomstige generaties onder de stelling dat de Staat onrechtmatig handelt jegens haar statutair belang en daarmee dus ook jegens het belang van toekomstige generaties waarvoor Urgenda opkomt. Dat is vergelijkbaar met de aardgaszaak van Greenpeace waarbij de rechtbank in Den Haag in 2001 bepaalde dat Greenpeace vanwege haar statutair belang namens toekomstige generaties tegen de Staat mocht procederen over het tempo van de aardgaswinning in Nederland. Greenpeace beriep zich er op dat inwoners van Nederland ook na 2030 in hun energiebehoefte moeten kunnen voorzien. Het recht van toekomstige generaties is namelijk niet iets dat binnen het Europese mensenrecht valt; dat heeft specifiek betrekking op het recht van de huidige generatie. De Worldconnectors – een netwerk van prominente en betrokken opiniemakers die zich vanuit verschillende achtergronden inzetten voor een duurzame, rechtvaardige en vreedzame wereld – pleiten voor een Nederlandse Ombudsman Toekomstige Generaties. “Deze past binnen het bestaande kader van Ombudsmannen en focust zich op de belangen van toekomstige generaties”, aldus Worldconnectors. “Keuzes die op korte termijn positief lijken, kunnen namelijk op de lange termijn een grote negatieve impact

hebben op de leefomgeving van de mensen die na ons komen. Denk aan de kortetermijnbaten van nieuw aan te boren aardgasvoorraden tegenover de mogelijke klimaatverandering en aardbevingen die op de lange termijn hierdoor kunnen worden veroorzaakt.”

Wales gaat een stap verder: in april werd daar de ‘Well-being of future generations act 2015’ ingevoerd. Dit is wereldwijd de eerste wet in zijn soort die een aantal welzijnsdoelen verzekert en een overheidscommissaris voor Toekomstige Generaties in het leven roept. Deze heeft als rol om de rechten van toekomstige generaties te beschermen in Wales.

België

In navolging van de Klimaatzaak van Urgenda is op 1 december 2014 ook een Klimaatzaak in België gestart. “Omdat we geen *farewell party* willen organiseren. Omdat we de toekomst van onze kinderen, ons milieu en onze economie willen vrijwaren. Omdat we zo als maatschappij niet meer verder kunnen”, geven zij als argument. In april 2015 werd de rechtszaak opgestart. Bij de Klimaatzaak in België zijn 11 bekende Vlamingen als oprichters betrokken en inmiddels hebben bijna 9.000 mede-eisers zich aan de zaak geconformeerd. Bij de Klimaatzaak in Nederland zijn dat een kleine 1.000. Op verzoek van juristen in Engeland, Noorwegen, Australië, Canada en Spanje zijn de processtukken ook in het Engels vertaald. In deze landen zullen mogelijk vergelijkbare procedures volgen. En zo staan milieuactivisten steeds vaker in de rechtbank dan op de straat te strijden voor milieuveranderingen. □

Het Worldconnectors netwerk pleit voor een Nederlandse Ombudsman Toekomstige Generaties

Shampoovrij

Ons gezin gebruikt geen shampoo en toch zien onze haren er niet vies of vet uit. Hoe hebben we dit bereikt?

Je hoofdhuid produceert olie om je haar te beschermen en in conditie te houden. Shampoo verwijdert vuil maar ook vet van je haar, waardoor je hoofdhuid meer olie gaat produceren om de natuurlijke vetbalans te herstellen. Dus hoe vaker jij je haar wast, hoe vetter je haar wordt.

Door inzicht te hebben in dit proces, ben ik het gaan omdraaien. Hoe minder vaak ik mijn haar was, hoe minder olie door mijn hoofdhuid geproduceerd wordt en ik het dus minder hoeft te wassen. Eureka!

Eerst ben ik zelf shampoo gaan maken waarvan ik de doseringen kon aanpassen. Deze shampoo heet "No 'poo", omdat je dus geen sham-poo meer gebruikt. In plaats daarvan gebruik je natriumbicarbonaat (ook wel zuiveringszout of baking soda genoemd).

Vul een lege (shampoo)fles met 1 cup water (240ml) en een eetlepel natriumbicarbonaat. Fles schudden en klaar is je shampoo.

Ik waste mijn haar vroeger tweemaal per week. Toen ik "No 'poo" ging gebruiken, hoefde ik gelijk nog maar één keer per week mijn haar te wassen. Iedere week verminderde ik de dosis natriumbicarbonaat. Na een tijdje gebruikte ik nog slechts één theelepel natri-

umbicarbonaat op een halve liter water en daarmee kon ik vier wasbeurten toe.

Toen ging ik ook de frequentie van het wassen verminderen en al snel hoefde ik nog maar eenmaal in de anderhalve week mijn haar te wassen. Na het bereiken van deze lage dosis en lage frequentie, heb ik mijn haar enkel met water gewassen en het werd net zo schoon! Nu wordt mijn haar geheel niet meer vet. Eigenlijk hoef ik mijn haar dus niet meer te wassen, enkel om mijn hoofdhuid te verfrissen spoel ik het af en toe even met water en klaar!

Ik bespaar nu geld, afval, chemische stoffen, water, elektriciteit/gas om douchewater te verwarmen en tijd! Nee, mijn haar stinkt niet, het ruikt gewoon neutraal. Wil je toch een lekker geurtje in je haar, dan doe je druppeltje van je favoriete etherische olie op je kruin of op je borstel.

Onze kindjes hebben nooit shampoo gebruikt en omdat er van hun haartjes dus geen vet verwijderd wordt door shampoo, produceert de hoofdhuid ook geen extra olie en worden hun haartjes niet vet. Het bewijs dat je haar prima zonder shampoo kan!

Green Evelien leeft met haar gezin in de Ardennen een donkergroene eco-lifestyle en geeft ons ieder nummer een inspirerende tip. Neem ook een kijkje op haar website www.GreenEvelien.com

Hoe vaker je je haar wast, hoe vetter je haar wordt

Mensen | De Activist

Lucia Orteç, 43, Amigos da Terra, Brazilië
Coördinator economische rechtvaardigheid tegen neoliberalisme FoEI

Waarvoor vecht je bij FoEI? "Mijn gevecht is in het hart van het systeem. Wij strijden tegen de structurele oorzaken van klimaat-onrechtvaardigheid. We richten ons daarvoor op multinationals en de internationale instituten of raamwerken waardoor ze gefaciliteerd en beschermd worden. Bedrijven schenden vaak straffeloos mensenrechten en vervuilen het milieu in hun zucht naar eindeloze, niet-duurzame economische groei. Mijn werk is gericht op het verleggen van de balans naar mensenrechten boven vrijhandelsregimes. Klimaatrechtvaardigheid en vuile energie zijn symptomen van een politiek, economisch systeem dat moet veranderen willen er echte oplossingen ontstaan. We moeten de macht van het bedrijfsleven ontmantelen en tegelijkertijd duurzame samenlevingen opbouwen."

Beïnvloedt je werk je persoonlijke leven? "Doen waarin ik geloof en wat ik denk dat nodig is, geeft me kracht en maakt me trots."

Lig je er wel eens wakker van? "Dat niet. Ik zie veel onrecht en maak me zorgen over de wereld, over mensen die lijden, en voel me daar intens solidair mee. Maar ik voel me gesterkt door de glimlach van mensen en hun vermogen om samen te komen om te vechten en het leven te vieren. Ik geloof dat we een betere wereld kunnen bouwen, vrij van uitbuiting en overheersing."

Wat maakt het het waard? "Het is het waard om de wereld en haar bewoners te kennen, de gevechten met elkaar te verbinden, om diversiteit te vieren. Om soms te voelen dat je werk ertoe kan bijdragen dat levens minder pijnlijk, hoopvoller worden. Om te voelen dat we, hoe divers onze culturen ook zijn, zoveel gemeenschappelijk hebben. Dat bewijst voor mij dat we de strijd samen kunnen winnen."

"Ik wil de balans verleggen van vrijhandelsregimes naar mensenrechten"

Honger: onnodig lijden

“Dan vraag ik haar wat haar favoriete moment van de dag is, maar ze begrijpt me niet. Ik vraag het nog een keer, maar ze begrijpt me niet. Ik vraag het nog een keer. Dat wil zeggen, ik vraag de tolk of ze het nog een keer wil vragen. Rahmati zegt weer dat ze het begrip niet snapt. Ze heeft geen favoriet moment, alles is altijd min of meer hetzelfde.”

De ik-persoon hier is Martín Caparrós, een Argentijnse journalist die in het indrukwekkende, lijvige boek *Honger* de oorzaken van honger in de wereld ontrafelt en invoelbaar maakt wat honger voor ‘ervaringsdeskundigen’ als Rahmati betekent. Daarvoor bezocht hij de armste mensen in landen als Niger, India, Madagaskar, maar ook Argentinië en Amerika en vroeg ze: hoe is het om honger te hebben? En wie is daarvoor verantwoordelijk? Wat beklijft, is het beeld van ontreedde mensen die een dagelijkse strijd leveren die wij niet kennen.

Zijn pogingen om honger uit het abstracte te halen zijn verweven met cijfers die aantonen hoe onnodig die negen miljoen hongerdoden per jaar zijn. Want, zo zegt hij: “Honger kent vele oorzaken. Gebrek aan voedsel hoort daar niet bij.” Volgens Caparrós is het een politiek probleem, een verdelingsvraagstuk. Ons huidige economische systeem werkt deze ongelijkheid in de hand, leeft ervan.

Het boek is dan ook een vlijmscherpe kritiek op het kapitalistische systeem. De woede spat er zo nu en dan vanaf. Caparrós doet verklaringen als corruptie en catastrofale droogtes af als ontoereikend en legt de vinger op de zere plek: hun honger vindt zijn oorsprong in onze rijkdom. In zijn eigen woorden: “Er kleeft bloed aan onze welvaart.”

De schrijver laat zien op welke wijzen het marktkapitalisme de honger veroorzaakt. Bijvoorbeeld hoe voedselspeculatie heeft geleid tot ongekende prijsstijgingen en daarmee winsten voor wie al geld had, ten koste van miljoenen mensen voor wie eten te duur wordt.

De grootste prestatie van het marktkapitalisme is volgens hem toch wel dat we geloven dat armoede en honger tekortkomingen van deze wereld zijn en niet zozeer een resultaat van het systeem.

Om moedeloos en wanhopig van te worden, vindt Caparrós, maar daar laat hij het niet bij. Hij pleit ervoor het heersende kapitalistische paradigma omver te werpen, voor een wereld waarin mensen min of meer gelijke rechten hebben. Dit bevlogen, veelzijdige maar ook poëtische boek laat je achter met de overtuiging dat dit onnodige lijden nu eens moet stoppen.

Manuel Beterams

Honger. Martín Caparrós. Wereldbibliotheek, 2015. Paperback 656 pag. ISBN 9789028426221. Prijs €24,95.

PUBLICATIES

Eenvoud

Wat gebeurt er als we bewust kiezen voor vrijwillige vereenvoudiging en matiging? Als we ons weloverwogen gaan houden aan bepaalde begrenzingen of limieten? Volgens de politiek filosoof Marius de Geus leidt deze filosofie van de eenvoud niet tot een verschraving, maar juist tot een opbloei- en en rijker worden van het bestaan. Een eenvoudige leefstijl zal een algemeen positief effect hebben op de mens, de maatschappij, onze natuurlijke leefomgeving en het klimaat.

Filosofie van de Eenvoud. Marius de Geus. Jan van Arkel 2015/ ISBN 9789062245390. Paperback 300 pag. Prijs € 19.95.

Slagveld en lusthof

Tuinieren is oorlog, een gevecht tegen indringers. Maar ook: het hacken van de natuur en experimenteren in een laboratorium vol seks, drugs en rock-'n'-roll. Het liefdevol geschreven en vormgegeven *De tuin als slagveld & lusthof* van Corlijn de Groot en Gerda Bosman (bekend van het digitale platform De Groene Vinger) stelt prettig prikkelende vragen die worden ingegeven door hun wetenschappelijke interesse en humor. Kun je planten lui maken? Hoe lief is een lieveheersbeestje? Waar bewaart een onthoofde worm zijn herinneringen? Kan een boom asociaal zijn? Ze onderzoeken zelf en gaan te rade bij wetenschappers, filosofen en kunstenaars.

De tuin als lusthof & slagveld. Corlijn de Groot, Gerda Bosman. Scriptum, 2015. ISBN 9789055949625. Gebonden, 208 pag. €24,95.

Plastic soep

Er komt een plasticfabriek op het prachtige eiland Lanox, en iedereen in het kinderboek *Ik lust geen plastic in mijn soep* is blij. Werkgelegenheid en mooie, goedkope spulletjes, wat wil je nog meer! Alleen drie kinderen en Mara het zeewezen valt het op dat die plastic spullen wel heel erg snel kapot gaan. En zomaar overal in de natuur opduiken waar vissen en vogels ze opeten. Natuurlijk gaan zij daar wat aan doen. Ondanks vleugje magie en mysterie vooral educatief.

Ik lust geen plastic in mijn soep. Monique Bruining, Miranda Vries. Kids2react, 2015. ISBN 9789492236005. Gebonden, 72 pag. €14,95.

De wolf blijft mysterieus

Na de beer (*L'Ours*) en de tijger (*Two Brothers*) stortte regisseur Jean-Jacques Annaud zich op de wolf. Waar je je als kijker in die films identificeerde met het dier, wordt *The Last Wolf* gefilmd in het fotogenieke Binnen-Mongolië, juist verteld vanuit het perspectief van de mens. Wel één die bezeten is van wolven.

Ik kan me nog herinneren dat *L'Ours* (ook wel bekend als *The Bear*) eind jaren tachtig een enorme hit was. Fantastisch vond iedereen het, dat gedrag van wilde beren in de natuur. Inderdaad, ongelooflijk knap gedaan. Als je het verhaal nu terugkijkt, valt wel op hoe sentimenteel het is. Al die hulpeloze kreetjes van het jonge beertje dat zijn moeder verliest (denk Bambi) en, godzijdank, in een chagrijnig mannetje een vader vindt. Met de wolven in *The Last Wolf* krijg je die directe emotionele band absoluut niet. Wat logisch is. De wolf staat vooral symbool voor de manier waarop de mens met de natuur zou moeten omgaan: met respect. Verder blijft er een zeker mysterie rond de ook weer fantastisch mooi geregistreerde beesten hangen. Annaud schrijft ze geen menselijke eigenschappen toe maar portretteert ze als gevaarlijke wilde dieren die je op afstand moet houden en niet moet uitdagen. Een gruwelijk maar beeldschoon beeld wat de geslepenheid van het dier mooi illustreert is een witte vlakte waar de ledematen van tientallen stijf bevroren gazelles bovenuit steken. De wolven hebben de angstige kudde opgejaagd tot die zichzelf vastliep in het onder sneeuw verstopte meer. Een vriezer vol eten, zo verrekte slim. Maar zoals gezegd wordt het verhaal verteld vanuit het perspectief van de mens. Het is gebaseerd op de semi-autobiografie van de jonge student Chen: *Wolf Totem* – na Mao's rode boekje het meest gelezen Chinese boek. Met een maat wordt Chen naar Mongolië gestuurd om de nomaden te onderwijzen. Al snel realiseert hij zich dat zij hem meer kunnen leren dan andersom. En raakt hij volkomen geïntregeerd door de majestueuze wolven. Hongerige Chinezen uit de stad die zich in de omgeving vestigen zien de beesten echter vooral als bedreiging. Ze laten de jonge welpjes vermoorden (de eigenwijze Chen redt er één wat uiteraard tot problemen leidt), waarna het voor de wolven natuurlijk oorlog is.

Naast de sterke ecologische boodschap gaat dit indrukwekkende 'wildlifedrama' duidelijk over de relatie tussen de Han-Chinezen en etnische minderheden en het onderschatten van de waarde van traditionele volkeren en gebruiken.

The Last Wolf, in de bioscoop vanaf 2 juli.

ACTIE
3 x
DVD

DVD

Obesitas geframed

Toen Michelle Obama de strijd aanbond tegen obesitas bij kinderen, wisten bedrijven als Coca-Cola niet hoe snel ze zich bij haar campagne moesten aansluiten. Geen frisdrank, geen bewerkt voedsel maar zelf bereide maaltijden, riep ze aanvankelijk. Al snel verschoof de nadruk naar het belang van beweging (wat ze fantastisch bleek te kunnen). Precies het frame waar de voedsel-industrie al decennia op inzet: dik zijn gaat over calorieën en beweging, vooral niet om de verborgen suiker die werkelijk overal in zit. Wie het niet lukt slank te blijven is lui en een loser, is de boodschap. De documentaire *Fed Up* laat zien wat dit met enkele zwaarlijvige kinderen doet en hoe de industrie al dertig jaar de beeldvorming maar ook het voedselaanbod op scholen probeert te controleren.

Fed Up is nu te koop op dvd. Dvd winnen?

Schrijf naar redactie@downtoearthmagazine.nl of Postbus 19199 1000 GD Amsterdam ovv 'Fed Up' + naam en adres.

BIOSCOOP

Afrikaanse natuur in 3D

De projecten van BBC Earth worden altijd als ambitieus en baanbrekend gepresenteerd en zijn dat ook vaak. *Nature 3D* is hun eerste in 3D, een driedimensionale reis over het Afrikaanse continent met water als verbindend element. Van de rivieren die de levensaders zijn voor talloze diersoorten tot de oceanen, van de eeuwige sneeuw op ruige bergtoppen tot de regen die de rijke flora en fauna van de jungle in leven houdt. Verteld door

Humberto Tan.
Nature 3D, in de bioscoop vanaf 25 juni.

BIOSCOOP

Bodemboeren

In *Bodemboeren* duiken vijf eigenwijze Nederlandse boeren letterlijk hun bodem in, en vertellen waarom en hoe zij voortdurend experimenteren en observeren om die duurzamer te beheren. Samen verzetten zij de bakens tot een grondig 'nieuw bodemverhaal'. Daarin is duurzame voedselproductie meer dan verliezen compenseren en bedreigingen afwenden. Met oude, soms vergeten, en nieuwe, soms verrassende kennis bouwen zij pro-actief aan hun natuurlijke kapitaal.

Bodemboeren, o.a. 27 juni op Food Filmfestival Utrecht. Vertoning organiseren? Kijk op www.bodemboeren.nl.

De Fietzersbond: Al 40 jaar in actie voor fietsers!

De Fietzersbond is al 40 jaar dé belangenbehartiger voor fietsend Nederland.
In die 40 jaar hebben we heel veel bereikt. In de toekomst veilig en plezierig blijven fietsen?
Word dan nu lid en win een luxe elektrische fiets van Batavus t.w.v. € 2.999,-!

www.fietzersbond.nl/milieudefensie

Recept

Food from the hood

Wat is lekkerder, voedsel of food? Hu, dat is toch hetzelfde? Nou, het is een letterlijke vertaling, maar toch is er verschil in de beleving. *Powerfood* roept bijvoorbeeld nog wel smakelijke associaties op, maar bij 'Krachtvoedsel' denk je toch sterk aan voer, iets animails, aan noodzakelijke naar binnen te schuiven vulling ten einde zakken cement te kunnen sjouwen. Het heeft met dat Engels te maken, er valt niks aan te doen, dat is gewoon hipper. En wie niet hip is, doet er niet toe.

Toen ik voor het eerst het kookboek *Powerfood – Voor een happy & healthy lifestyle* van Rens Kroes in de winkel zag liggen, dacht ik: 'Het zoveelste meisje dat met frisse groenten plus dito uiterlijk iets hips in de markt probeert te zetten, dat kan toch niet wat worden?' Binnen de kortste keren een enorme bestseller. Was met 'Krachtvoedsel' toch veel minder gelukt. Ik geef toe dat ik niet wist dat Rens de zus van topmodel Doutzen was en het heeft vast ook geholpen dat ze in onderbroek en met blote navel boven haar kickstart hangt van havervlokken met cashewnoten en dadels.

Ik ben gewoon niet eager genoeg. In plaats van *Eten uit de buurt* had ik mijn nieuwe boek *Food from the 'hood'* moeten noemen en er met mijn indrukwekkende biceps wadend door een woeste rivier in gemoeten in plaats van met mijn klompen op de mesthoop in de moestuin. Te genuanceerd om hip te zijn ben ik ook nog eens, zelfs voor *De Keuringsdienst van Waarde*.

Dat fantastische en hilarische tv-programma, dat al zoveel bedrog in de voedselindustrie heeft doorgeprikt, maakte een item over *Superfoods*: gojibessen, cacaobonen, chiazaad, tarwegras, dat soort spul. Of ik voor de tv de stelling wilde verdedigen dat het onzin is om die dure producten van ver weg te halen, terwijl vergelijkbare planten hier gratis en voor niks in de natuur groeien. Dat wilde ik wel, maar mét de nuance dat ik dat geen *Superfoods* wilde noemen. Want het idee dat sommige voedselgewassen vele malen gezonder zijn dan andere, is een onzinnige en niet te onderbouwen claim. Niet voor gojibessen, en niet voor paardebloembladeren. Wel tien keer probeerde de Keuringsdienst-van-Waarde-interviewer me in de mond te leggen dat 'Superfoods hier in het wild groeien', maar daar liet ik me niet voor strikken. Waarop de Keuringsdienst op zoek ging naar een wildplukker die de brandnetel, en duizendblad wél wilde aanprijzen als *Superfood*. Ook goed. Hier some food from the 'hood, nutritious but in de eerste plaats good.

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Lekker Landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op www.michielbussink.nl

ACTIE
5 x
Eten uit de buurt

Service | Recept

Deze maand kwam Michiel Bussink's boek *Eten uit de buurt* uit. Een gids voor iedereen die lokale voedselproducenten een warm hart toedraagt en lekker eten en zelf koken belangrijk vindt.

Exemplaar winnen? Schrijf naar redactie@downtoearthmagazine.nl of Postbus 19199 1000 GD Amsterdam o.v.v. 'Eten uit de buurt' + naam en adres.

Eten uit de buurt, Michiel Bussink.
Genoeg-reeks, 2015. ISBN 9789462500617, 176 pag. 19,95

Frambozencakejes

Neem zoveel mogelijk ingrediënten uit de (neighbour)hood (bij kokos is dat lastig).

150 gram frambozen
150 gram zachte boter
150 gram suiker
4 eieren
150 gram bloem
mespunt zout
100 gram geraspte kokos
12-16 cakevormpjes

Verwarm de oven voor op 180 graden. Klop de boter met de suiker en het zout tot een romige massa. Klop één voor één de eieren erdoor. Zeef de bloem erdoor, spatel de kokos erdoorheen en tot slot de frambozen. Doe in de vormpjes en bak zo'n 25 minuten in de hete oven.

Rietjes van riet

Waarom zou je plastic rietjes gebruiken als je ze ook kan maken van, nou ja, riet? Dat dachten Alex Bennett en zijn vrienden die Straw Straws begonnen. In het Amerikaanse Maine hebben ze twee verschillende stukken land waar ze op duurzame wijze riet willen verbouwen en met de hand willen snijden. Het riet ondergaat een verduurzamingsproces in Duitsland waardoor ze smaakvrij en rigide worden. Volgens de makers zijn de rietjes daarna nog steeds biologisch afbreekbaar, en is het proces door de Amerikaanse voedselautoriteit goedgekeurd. Ze hebben een crowdfundingscampagne op Kickstarter om hun project van de grond te krijgen. Kijk op strawstraws.com.

Voordelen: Biologisch afbreekbare rietjes zijn een heel simpele oplossing tegen plasticvervuiling. Het verbouwen van het riet zal ecologisch gebeuren.
Nadelen: Wat het verduurzamingsproces precies is, is niet heel duidelijk. Zoals met elke crowdfundcampagne kan het zijn dat het niks wordt.

Bruiloftservies op de composthoop

Het klinkt tegenstrijdig: duurzaam wegwerpservies. Maar de mensen van Tableware.bio doen je toch inzien hoe logisch het ook kan zijn. Van palmblad, aspenhout, suikerrietpulp en bamboe worden bekertjes, borden, kommen en bestek gemaakt dat er prachtig uitziet. Zoveel aandacht is er voor het ontwerp, dat er niet alleen barbecuesets te koop zijn, maar ook pakketten voor bruiloften of babyshowers. Designservies dat zo op de composthoop kan, dus. Voorbeeld: een barbecueset voor tien personen kost €24,95. Te krijgen op Tableware.bio.

Voordelen: De producten zijn mooi, en worden geproduceerd zonder chemicaliën, door mensen in ontwikkelingslanden. Tableware.bio zegt dat het daarbij haar sociale verantwoordelijkheid neemt. In principe zouden de producten volledig moeten afbreken.
Nadelen: De producten worden bio genoemd, maar keurmerken die duurzaamheid en sociale verantwoordelijkheid garanderen zijn op de site niet te vinden. Wel stelt Tableware.bio zich open voor vragen om meer informatie. En ook: tóch voelt het als zonde om weg te gooien.

Tomaten gooien

Guerrilla gardening wordt wel écht tuinieren met deze zaadbommen met groentezaadjes. Botanical Paperworks, vooral bekend van hun gerecycled papier waarin ze zaadjes verwerken, heeft nu een pakket groentezaadbommen met rode bollen met tomaten, groene bollen met sla en oranje bollen met wortels. Per zak van negen zijn ze €9,95. Te vinden via kudzu.be. Ook is er een kruidenvariant.

Voordelen: Stel je een straatbeeld voor met zomaar een paar slakroppen in een verloren hoekje. Zó leuk! En: de zaadjes zijn gentech- en pesticidevrij en de bollen gemaakt van afbreekbaar papierpulp. Even natmaken voor je ze gooit.

Nadelen: Wil je er echt van eten, dan is het misschien niet het beste idee om ze op een braakliggend stukje grond te gooien. Maar als je ze in je tuin gooit, kun je eigenlijk net zo goed gewoon wortels zaaien.

Luchtplanten

Ooit gedacht: kon ik mijn planten maar ondersteboven boven de tafel hangen? Dat kan in ieder geval nu, met Sky Planter Recycled van Boskke. Deze bloempotten hebben een schijf die ervoor zorgt dat plant en grond er niet uitvallen, en een watergeefstelsel van keramiek dat de plant langzaam water geeft. De potten zijn gemaakt van gerecycled plastic en worden geleverd met haak, plug en twee stalen ophangdraden van 30 en 70 centimeter. Verkrijgbaar in verschillende kleuren en maten via shopjegroen.nl voor prijzen van €16,- tot €33,-.

Voordelen: Meer plek voor je planten is meer planten. Dankzij het vulstelsel is het niet nodig vaak water te geven. En ziet het er niet apart uit?

Nadelen: Niet alle planten zullen blij worden van ondersteboven hangen. Boskke zegt dat de volgende planten het zeker goed doen: orchideeën, varens, klimop, geraniums, munt, aardbeien en peterselie.

Een batterij voor je zonnepanelen?

Tesla Motors, de Amerikaanse producent van elektrische auto's, brengt vanaf deze zomer ook batterijen voor thuisgebruik op de markt. Dat zou woningen met zonnepanelen volledig onafhankelijk van het elektriciteitsnet kunnen maken. Het nieuws werd met veel enthousiasme onthaald, want opslag is de grote technologische uitdaging voor zonne-energie. Het aanbod varieert namelijk doorheen de dag en de seizoenen, en uiteraard is er helemaal geen aanbod tijdens de nacht.

Vandaag zijn bijna alle fotovoltaïsche zonnepanelen gekoppeld aan het elektriciteitsnetwerk. Het teveel aan energie overdag wordt in het netwerk "opgeslagen" en daar 's nachts of tijdens bewolkte periodes weer uitgehaald. Het spreekt voor zich dat deze aanpak een reservecapaciteit energiecentrales vereist die altijd elektriciteit kunnen leveren: steenkoolcentrales, aardgascentrales, biomassa-centrales, of atoomcentrales. Op die manier blijft hernieuwbare energie een randverschijnsel.

Velen geloven dat de lithium-ion batterij van Tesla aan deze dubbele elektriciteitsinfrastructuur een eind kan maken. Lithium-ion batterijen, die ook gadgets en elektrische auto's van energie voorzien, zijn superieur aan de loodzuur batterijen die traditioneel worden ingezet bij off-grid zonne-energie. Ze gaan langer mee, zijn compacter, efficiënter, makkelijker te onderhouden en in verhouding ook duurzamer.

Maar als we het gehele productieproces in rekening brengen, dan bedragen de emissies van een off-grid zonne-installatie met

lithium-ion batterijen in onze streken nog altijd bijna 220 gram CO₂ per kilowattuur geleverde elektriciteit. Daarmee is de CO₂-uitstoot van zo'n installatie slechts half zo hoog als die van een aardgascentrale. Zonnepanelen blijven dus voordelig als energieopslag in rekening wordt gebracht, maar ze zijn lang niet zo revolutionair als meestal wordt voorgesteld.

De donkere kant van hernieuwbare energie wordt handig weggemoffeld. Zo kondigde Tesla Energy aan dat de "GigaFactory", een fabriek in aanbouw voor de productie van lithium-ion batterijen, zal worden aangedreven door hernieuwbare energie. Om die bewering te ondersteunen, publiceerde Tesla een illustratie van de fabriek waarbij het volledige dak bedekt is door zonnepanelen, aangevuld met een paar dozijn windturbines in de verte.

Maar het fabricageproces in de GigaFactory maakt slechts een klein deel van de gehele productiecyclus uit. Er wordt veel meer energie verbruikt tijdens de materiaalproductie, die niet in de fabriek plaatsvindt. Zouden we de gehele productiecyclus met zonne-energie aandrijven, dan hebben we minstens 6.800 hectare zonnepanelen nodig – in vergelijking met de maximaal 40 ha zonnepanelen op het dak van de Tesla fabriek. Groene energie blijft voorlopig een illusie.

Kris De Decker is oprichter van *Lowtech Magazine* en geeft ons elk nummer feit en fictie rond een hightech oplossing voor een duurzamere samenleving. www.lowtechmagazine.be

De donkere kant van hernieuwbare energie wordt handig weggemoffeld

Lowtech

Oproepen en Agenda

Festivaltour voor gezonde lucht

Deze zomer gaan de roet-monsters van Milieudefensie langs festivals voor de petitie voor gezonde lucht. Ga je mee naar een festival om een steentje bij te dragen? De komende tijd zijn de monsters:

5 juli op Metropolis in Rotterdam
12 augustus op de Informatiemarkt UIT in Utrecht

19 en 20 september op het PuurFair festival in Vijfhuizen

Kijk op de website voor de actuele lijst met data en locaties. Opgeven kan bij Anne of Jitske via gezondelucht@milieu-defensie.nl

Festivaltour met Allemaal Lokaal

Deze zomer gaan we met de campagne Allemaal Lokaal aan de slag op festivals om de campagne zichtbaar te maken en mensen bewust te maken dat ons voedsel helemaal niet lokaal is. We vragen mensen de petitie te tekenen met de oproep: Steun de boer voor lokaal veevoer. We zijn:

27 en 28 juni Festival Mundial, Tilburg
8 augustus Waterpop, Wieringen

Ga mee naar de klimaatop in Parijs!

Fossiele brandstoffen in de grond laten zitten en overstappen op duurzame energie - in Nederland, én wereldwijd. Dat is wat we willen en al zelf doen! En dat gaan we laten zien aan de wereldleiders die in december 2015 onderhandelen over een nieuw klimaatverdrag in Parijs.

Vrijdag 11 december maken wij samen met ons internationale Friends of the Earth-netwerk een reusachtige menselijke keten in hartje Parijs en op zaterdag 12 december houden we samen de Grootste klimaatmars ooit! Ga mee met een van de Milieudefensie-bussen of fiets mee met de Milieudefensie-fietsocht naar Parijs. Kijk voor meer informatie op:

www.milieudefensie.nl/klimaatop-parijs en/of stuur een mail naar doemee@milieudefensie.nl

Underwearrun in Amsterdam

Na het fantastische succes organiseert JMA dit jaar wederom een Underwearrun. Op donderdag 9 juli zullen we in ondergoed van A-dams Underwear door Amsterdam rennen om zo aandacht te vragen voor de waterverpolling in de katoenindustrie. Meedoen? Houd onderwearrun.nl in de gaten!

Festival Tour

Dit jaar brengt JMA het waterverbruik in de katoenindustrie aan het licht tijdens diverse festivals. Het belooft weer een heel leuke tour te worden dus als je mee wilt als vrijwilliger mail dan naar Bas@jma.org voor data en tijden. Tot op de festivals!

Climate Games en actiekamp Van 1 tot en met 8 juli vindt in de buurt van Amsterdam het landbouw- en klimaatactiekamp Ground Control plaats. We werken een week lang aan een ander landbouwsysteem en campagnes tegen klimaatverandering. Tijdens het kamp zal op zaterdag 4 juli de tweede editie van de Climate Games plaatsvinden in de Amsterdamse haven, met onder andere een acties tegen de kolencentrale. Meer informatie: www.groundcontrolcamp.net

PuurFair Heerlijk biologisch eten, de nieuwste duurzame technieken voor in huis bekijken, meedoen aan een cursus? Op PuurFair in Expo Haarlemmermeer 19 en 20 september proef je de toekomst. Er is een repaircafé, een crowdfunding event, een modeshow met duurzame kledingmerken, en op de beurs zijn tal van themapleinen waar producenten hun duurzame waren tonen en laten testen. PuurFair kwam tot stand samen met Bionext, dagblad Trouw, De Betere Wereld, Duurzaamnieuws, Groene Zaken, de Vegetariërsbond en Milieudefensie.

Lezerskorting Lezers van Down to Earth krijgen € 2 korting op de entreprijs van € 10/€ 5 met de code PUUR2015DTE via www.puurfair.nl

Colofon

Down to Earth
Nummer 29, juni 2015

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199,
1000GD Amsterdam,
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Annemarie Opmeer (hoofd),
Freek Kallenberg, Wendy Koops

Redactieraad
Kees van den Bosch, Marlijn Dingshof, Wyke Smit, Jan Paul van Soest, John Verhoeven

Art-direction en vormgeving
8-18 Grafisch Ontwerpers, Marjan Peters.
www.8-13.nl

Druk
Senefelder Misset.
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudefensie. Opzeggen kan telefonisch bij de Servicelijn van Milieudefensie (020 626 26 20, ma t/m do van 09.30 -16.30 uur)

Advertenties
YUNO,
Henriëtte Tomassen,
06 508 44 808
info@yuno.nu,
www.yuno.nu

ISSN: 2211-0712

Service | Varia

Slobbe

Van de kaart

Zaterdagochtend, vroeg. Ik zit thuis aan de keukentafel een kop thee te drinken. Voor me ligt een kaartje van de nieuwe randweg die ten oosten van Eindhoven is gepland. Een mooi kaartje. In een goudkleurige stippellijn is het beoogde nieuwe tracé aangegeven. Daar rechtsboven, in een helder-vette paarse streep, de optie tot verbetering van het bestaand tracé. Verder staat er nog een aantal groene cirkels, zwarte stippellijntjes, rode bordjes, blauwe plaatsnamen en dunne grijze pijlen. Iemand heeft zijn best gedaan. Hoe langer ik het kaartje bestudeer, hoe meer ik de logica ervan begrijp. De wetten van de stedenbouw. Van verkeerscirculatie en vooruitgang.

Het is jammer dat het tracé door een fraai landschap is getrokken. Dat zie je niet op de kaart, maar dat weet ik toevallig omdat ik er wel eens wandel. Ik zie de hooilanden, de weilanden en het bos voor me. Nou ja, niet letterlijk, want op dit moment, als ik door het keukenraam naar buiten kijk, zie ik onze tuin.

De burens hebben achter op het land een hek geplaatst. Groen gaas – bijna niet te zien – dat op een kaart hooguit als een dun potloodstreepje zou worden aangegeven. Het hek staat er nu een aantal weken en de dieren zijn nog steeds verbaasd.

De haas die bijna iedere ochtend van links naar rechts door onze tuin sjokt, kan opeens niet verder. Hij schudt zijn kop om zoveel ongemak en is nog niet zover dat hij een nieuwe route heeft. En de konijnen zijn al helemaal verward. Sinds een maand of wat zwerven er twee konijnen, waarschijnlijk moeder en haar jong, door het hoge gras. En dat is nu wat moeilijk. Ze zouden een doorgang onder het gaas kunnen graven, maar zijn nog niet op de gedachte gekomen. In plaats daarvan hebben ze pal aan het gaas een hol gegraven dat terug onze tuin in buigt. Aan de pluïsjes vacht te zien bij de ingang, heeft ze een nieuw nest jongen.

Zelfs de vogels zijn wat van de kaart. De eksters die gewoonlijk door het gras heen huppen, moeten nu het luchtruim in. De groene specht zoekt zijn heil steeds vaker ergens anders en de sperwer die 's avonds laag over de heg scheert, laat zich niet meer zien.

Op het kaartje van de randweg staan geen sperwers. En de gedachte om iedere specht, haas of konijn in te tekenen, is te gek voor woorden. Laat staan hun familieverhoudingen. Hun dagelijkse routines. Hun gedrag.

Daar is geen beginnen aan.

Thomas van Slobbe is directeur van Stichting wAarde en thriller-auteur. Elk nummer deelt hij met ons een lichtvoetig verhaal over duurzaamheid.

Illustratie: Renée Gubbels

Doorgeven door na te laten

Geef uw idealen door en steun Milieudefensie via uw testament. Dan kunnen wij, ook als u er niet meer bent, blijven opkomen voor een betere wereld.

Wilt u meer weten of onze brochure ontvangen? Neem dan contact op met Véronique Lecluse: veronique.lecluse@milieudefensie.nl of 020 5507 323.

milieudefensie
anders kijken, anders kiezen

We zijn het MEGAzat!

Zaterdag 29 augustus 2015, 13 - 16 uur
Malieveld Den Haag

Demonstreer mee tegen intensieve veehouderij en de gevolgen die de industrie heeft voor dieren, volksgezondheid, klimaat en wereldvoedselverdeling.

milieudefensie

Onzichtbaar boven de stad

De laatste rolletjes Aerochrome, infra-roodgevoelige film van Kodak, daar ging fotograaf Ed Thompson mee op pad. Aanvankelijk vanwege een fascinatie met het spookstadje Pluckey en het gerucht dat er geesten mee konden worden vastgelegd, in de beeldserie *The Village*. De fotofilm, die vanaf 1990 niet meer geproduceerd wordt, was echter ooit bedoeld voor luchtfotografie om de schade aan landbouwgewassen zichtbaar te maken na overstromingen, en voor medische en militaire doeleinden. Thompson gebruikte de film vervolgens voor portretten van slachtoffers van overstromingen in India, *The Flood*. Hij documenteerde de staat van het meest radioactieve bos ter wereld, bij Tsjernobyl, in *The Red Forest*. Voor *The Vein* fotografeerde hij aderpatronen onder de huid, en voor *The War* schilderen van slagvelden, waardoor overgeschilderde delen opdoken. En hij deed er ook luchtfotografie mee: *The City*. Hij hoopte luchtvervuiling van verstedelijking te laten zien boven een van Europa's meest vervuilde steden: Londen. De film zou gevoelig zijn voor chemicaliën in lucht en water, en voor zaken als stof, pollen en (drijf)gassen. Dat lukte niet zo goed als verwacht, maar de lucht boven de Thames laat toch een gele gloed zien. Ook valt op hoe rood, of eigenlijk, hoe groen Londen is, want tegelijk is het een van de groenste steden. Dit noemt Thompson het dilemma van de toekomst van onze steden: enorme vooruitgang komt met enorme offers. Volgend jaar verschijnt *The Unseen*, een verzamelboek van de projecten, bij het Amsterdamse Schilt Publishing.

Tekst: Annemarie Opmeer. Beeld: Ed Thompson

Waar vindt u nog een hoge rente voor uw vakantiegeld?

Toegegeven, een hoge spaarrente is momenteel ver te zoeken. Dat is bij de ASN Bank niet anders. Wél anders is de manier waarop wij al sinds 1960 met spaargeld omgaan: met oog voor mens, dier en natuur. Ook de bijen kunnen rekenen op onze bijzondere aandacht. Zij worden namelijk in hun voortbestaan bedreigd – met vergaande gevolgen voor de biodiversiteit en de voedselvoorziening. Als ASN-klant helpt u de bijen. Want wij steken uw spaargeld niet in bedrijven die de natuur schade toebrengen. Stort daarom nu € 1.000 of meer op een nieuwe of bestaande ASN-spaarrekening naar keuze. Dan steunen wij het belangrijke werk van de Bijenstichting. En u maakt kans op het winnen van een imkerworkshop*. Doet u mee?

Meer weten? Kijk op asnbank.nl of bel gratis 0800-0380 (ma/vr).

ASN BANK
voor de wereld van morgen

*Zie de actievoorwaarden op asnbank.nl. De ASN Bank is geregistreerd bij de Autoriteit Financiële Markten en heeft een vergunning van de Nederlandsche Bank N.V. Op tegoeden van klanten bij de ASN Bank is het wettelijke depositogarantiestelsel van toepassing.

